

Cserti Csapó Tibor:

A cigányság a munkaerő-piacon

A statisztika a **munkavállalási életkort** a 15. év betöltésétől számítja, felső határa nem egységes, nincs összefüggésben a munkajogi kategóriákkal. Hagyományosan az 59. betöltött életév volt a felső korhatára a munkavállalási életkornak, de az 1990-es évektől a nemzetközi gyakorlathoz igazodva 74 évben húzták meg a felső határt.

A társadalom összetételét a **gazdasági aktivitás** szempontjából is vizsgálni szoktuk. A gazdaságilag **aktív** népesség a foglalkoztatottakból és a munkanélküliekből tevődik össze. A nemzetközi ajánlásoknak megfelelően **foglalkoztatottnak** minősül minden 15 éves és idősebb személy, aki az adatfelvétel időpontját megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy rendszeres foglalkozásától (pl. betegség miatti távollét vagy fizetett, illetve fizetés nélküli szabadság miatt) csak átmenetileg volt távol. Jövedelmet biztosító munkának számít annak jogi kereteitől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet vagy természetbeni juttatást biztosít.

Ez alapján a következő megoszlási kategóriákat alkalmazzuk: **Aktív kereső** az a személy, aki kereső tevékenységet folytat és e tevékenységéből jövedelme származik, a tevékenységet nem nyugdíjasként végzi, s jövedelmét nem gyermekgondozási díjként, vagy egyéb más jogcímen kapja. Jövedelmet biztosító munka a jogi keretektől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet, vagy természetbeni juttatást biztosít, ide tartozik a klasszikus foglalkozásokon, munkaviszonyokon, vállalkozói engedéllyel végzett tevékenységeken túl a háztartásban, vagy ahhoz kapcsolódó családi vállalkozásban végzett rendszeres segítő családtagi tevékenység is. Aktív keresőnek számít az a foglalkoztatott is, akik a nyugdíjjárulék, GYED, GYES mellett dolgoznak, de nem tartoznak bele a munkanélküli járulék mellett munkát vállalók.

Munkanélküli az a személy, aki tudna, képes lenne dolgozni; aktívan keres magának munkát; egy hónapnál hosszabb ideje nincs munkája. A munkanélküli **regisztrált**, ha a munkaügyi szervezetnél rögzíti ebbéli státusát. **Munkanélküli ellátásban részesülők** mindazok, akik munkanélküli járadékot, segélyt vagy jövedelempótló támogatást kapnak.

A gazdaságilag **nem aktív** népesség inaktív keresőkből és eltartottakból áll.

Inaktív keresőnek azok a személyek számítanak, akik nem dolgoznak aktív keresőként, de rendelkeznek önálló jövedelemmel más jogcímen (nyugdíj, gyermekgondozási díj, egyéb járadék). Ide tartoznak a munkát nem keresők és a nem munkából származó jövedelemből élők is.

Az **eltartott** kategóriát végül azok alkotják, akik a fenti három csoport egyikébe sem tartoznak bele és megélhetésükről más gondoskodik (legyen az magánszemély vagy intézmény).

11. 1. A cigányság foglalkoztatottsági helyzete a második világháború előtt

Az 1893. évi cigányösszeírás anyagából az derül ki, hogy akkor a 15 évnél idősebb cigányok 8%-a, ezen belül a letelepedettek 7.21, a félkóborok 8.73, míg a vándorcigányok 27.83%-a volt foglalkozás nélküli. Ha ehhez hozzávesszük az első világháború előtti évek Magyarországnak 1.8%-nál alacsonyabb munkanélküliségi arányát, kitűnik a cigányságnak már akkori hátrányos helyzete. (POMOGYIL. 1997) Különösen a vándorló életmódot folytatók között volt tehát magas a munkanélküliség, a letelepedettséggel együtt járt a társadalom életébe való nagyobb mértékű bekapcsolódás, tartós foglalkozás gyakorlása. Az alábbi táblázat az akkori cigányság tevékenység típusok szerinti megoszlását mutatja be a letelepedettség különböző szintjein lévő csoportokban.

Foglalkozási ágak	Letelepedettek közül	Huzamosabban egy helyben tartózkodók közül	Vándorcigányok közül	Összes cigány közül
Őstermelés (mezőgazdaság)	3,42	3,04	0,39	3,29
Ipari foglalkozás	26,72	47,22	50,97	28,91
(Nem mezőgazdasági) napszámos	39,36	15,95	7,73	36,75
Kereskedelmi foglalkozás	2,40	2,92	6,12	2,55
Zenész	9,89	9,37	1,09	9,61
Háztartásbeli nők	10,39	11,82	6,39	10,38
Egyéb foglalkozású	1,00	1,35	0,67	1,02
Foglalkozás nélküli	6,82	8,33	26,64	7,49

63. táblázat: A cigányok foglalkozási viszonyai a letelepedettség szerinti cigány csoportokban az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYIL. 1997)

Szoros kapcsolat volt a múltban a cigányság igen erős migrációja és foglalkozási viszonyai között. Az általuk űzött iparos szakmák legtöbbször olyan volt, amelyet a háziipar és az ipari szolgáltatások kategóriájába sorolhatunk. E munkák jelentős részét pedig a felhasználás helyén kellett elvégezni. Nem véletlen, hogy a vándorló életmódot folytató cigányok közt kétszer akkora arányban fordulnak elő e foglalkozások (ld. fenti táblázat). Nagy szerepe volt még az alkalmi munkáknak (napszám), főként a letelepedettek körében. Látszik az adatokból, hogy a mezőgazdasági tevékenységek hagyományosan nem játszottak túl nagy szerepet a cigányság foglalkoztatásában, különösen nem – a mezőgazdasági munka helyhez kötött természetéből adódóan – a vándorló életmódot folytató csoportok között.

Kereskedelmi foglalkozást elenyészően kevesen folytattak közülük. A nők és a férfiak közötti munkamegosztás nagyban különbözött a maitól: a nehéz fizikai munkákból a nők jelentős százalékban vették ki a részüket. (POMOGYIL. 1995)

A régi, hagyományos mesterségek közt találunk olyanokat, melyek a mai napig nemzedékről-nemzedékre hagyományozódnak. Ezek a kovácmesterség, a zene, hangszeres zene, valamint a faművesség. A nem cigány társadalom azonban számos olyan mesterséget is hagyományos cigány mesterségnek tart, amelyek kevesebb szakértelmet követeltek, s a gazdasági fejlődés előrehaladtával előbb a szegényebb népréteg tevékenységi körébe tartoztak, majd teljesen cigány foglalkozássá váltak (pl. vályogvetés), vagy amelyeket egyes cigány csoportok az eredeti foglalkozásukat (pl. aranymosás) kényszerűségből felhagyva a megélhetésük biztosítása végett kezdtek el művelni (pl. kosárfonás, seprűkészítés). (TAKÁCS É. 2000)

A XIX. század folyamán azután az ország iparosodása, kapitalizálódása nehéz helyzetbe hozta a hagyományos mesterségeket folytató lakosságot. Az ipari termelés kibontakozása, az olcsóbb nagyipari tömegtermelés jelentős piacvesztést okozott és lassan kiszorította a hagyományos cigány tevékenységeket.

A cigányság kultúrájának fontos területe még ma is a hagyomány és szokásrendszer. Hagyományrendszerük közösség által meghatározott és évszázadokon keresztül alakult ki, így viselkedésmintáik és viselkedésformáik is ebből táplálkoznak. Életmódjuk alapelemei ezekből a hagyományokból táplálkoznak. A cigány közösség elsősorban azt jelenti, hogy zárt egységként voltak kapcsolatban a környezettel, a társadalommal. Termelői-fogyasztói közösségekről van szó, ahol, mint közösség, munkamegosztásban készítették el az értékesítésre szánt termékeket, és mint közösség fogyasztották el az érte kapott javakat. A férfiak jövedelme sohasem csak a szűken vett család fenntartására kellett. (TAKÁCS É. 2000)

11. 2. Foglalkozási helyzet a második világháború után

A cigányok letelepedését rendkívül nagy mértékben befolyásolta az erdők államosítása, amikor a második világháború után kialakultak az Állami Erdőgazdaságok. Legnagyobb részüket az erdőgazdaságok látták el állandó munkalehetőséggel. A még gépesítés előtti időkben nagyon jelentős volt ez a munkalehetőség. Az erdei és fafeldolgozási munkák fokozatos gépesítésének következményeként az 1970-es évek közepétől egyre kevésbé volt már szükség rájuk. A cigányok erdőkből való kitelepítésével, a telepek felszámolásával kezdett megszakadni az ősi, erdei cigány foglalkozások apáról fiúra történő átadása is. A mai fiatalok már nemigen ismerik elődeik mesterségeit. Az 1990-es években az erdők és a faipar közel 40%-ának privatizálása a dolgozói létszám 75%-os csökkenését vonta maga után. Ez az ekkor még fafeldolgozásból élő roma munkaerőt is rendkívül nagy mértékben érintette. (GELETA F. 2000)

A szocializmus időszaka más gazdasági területeken is merőben új helyzetet teremtett a cigány munkaerő számára és jelentős változások zajlottak le a cigány népesség foglalkoztatottságában, s azzal párhuzamosan életmódjában is. A tervgazdálkodás időszakában a teljes foglalkoztatás volt a politika egyik alappillére. Teljes foglalkoztatást csak úgy lehetett biztosítani, hogy hozzáadott érték nélküli, termelési hasznot sem direkt, sem indirekt módon nem hordozó munkatevékenységek jelentek meg. Az ezzel a területtel foglalkozó szakirodalom az ilyen tevékenységet ellátókat "kapun belüli munkanélkülieknek" nevezte el, hiszen kapun kívüli munkanélküliségről nem beszélhettünk. Természetesen ehhez a foglalkoztatáshoz bért is kellett biztosítani, amely mögött nemzetgazdasági eredmények nem voltak számszerűsíthetők. Éppen emiatt is keletkezett a hatvanas évek végétől kimutathatóan az az adósságszpirál, amely megállíthatatlanul sodorta a hazai gazdaságot a szakadék szélére. Mindenesetre ebben az időszakban a cigány munkaerő foglalkoztatottsága jóval kiterjedtebbé vált, mint azelőtt.

Másrészt mivel a szocialista gazdaság nagy számban kínált képzetlen, fizikai dolgozókat felszívó munkahelyeket, elsősorban ezek lettek a cigány munkaerő kenyéradói. A teljes foglalkoztatás körülményei, a szocialista berendezkedés nem tette szükségessé és indokoltá a humán erőforrás kontinuos fejlesztését, mivel a munka lehetősége mindenki számára adott - tegyük hozzá, kötelező - volt. Ennek következtében az alacsony iskolázott, képzetlen munkaerő számára is nyitottak voltak a munka világának csatornái. (BMMK, 2000)

Részben az alacsony szakképzettség, másrészt a lakóhelyi szegregáció miatt a cigány munkavállalók többsége nem lakóhelyén kapott munkát, hanem ingázásra kényszerült. (CSALOG Zs. 1997)

A cigány nők foglalkoztatottsága azonban mindig is alatta maradt a férfiakénak. Ennek több összetevője van:

- Nem volt a múltban elegendő bölcsődei-óvodai férőhely, ezért a cigány anyák jellemzőbben otthon maradtak a kicsikkel.
- A diszkrimináció akadályozta a gyermekek megfelelő arányú bejutását a bölcsődei-óvodai férőhelyekre.
- A tradíciók akadályozták, hogy gyermekeiket bölcsődébe, óvodába írassák, s akadályozták a nők munkába állását is, hiszen hagyományosan a nő dolga a család, az otthon fenntartása.
- Megfelelő munkahelyek hiánya a cigány női munkaerő foglalkoztatásához (különösen a falun élők esetében), hiszen a családos nők számára nehezebben megoldható a távoli munkahelyekre való ingázás. (CSALOG Zs. 1997)

A foglalkoztatási rendszerből aztán egyenesen következik a cigány népesség hátrányos szociális helyzete. A kvalifikálatlan munkaerő keresete alacsonyabb, ugyanakkor a családnagyság nagyobb a cigány népességnél, gyakran előfordul, hogy nem nélkülözhetik a felderült gyerek hozzájárulását a családi kasszához, gyakran az iskolás gyerek keresetkiegészítő tevékenységét sem. (CSALOG Zs. 1997) (A jelenség következményeit az iskolázottság, az iskolai előremenetel vonatkozásában az előző fejezetben elemeztük.)

Ráadásul az 1960-as évektől az jellemző, hogy a magyar munkások gazdasági aktivitása számottevő mértékben az ún. második gazdaság irányába terelődött, a jövedelmek egyre tekintélyesebb része származott ebből a szektorból. E tendenciából a cigányság szinte teljesen kimaradt, főleg azért, mert az ingázó munkásnak általában nincs lehetősége pluszmunkát vállalni, de azért is, mert nem rendelkezik az informális munkaerő-piacon a szükséges személyes összeköttetésekkel, információkkal. (CSALOG Zs. 1997)

11. 3. Foglalkoztatottság, munkanélküliség a rendszerváltozás után

A gazdasági átalakulás előtt hazánkban tradicionálisan magas szintű foglalkoztatásról beszélhettünk. Az 1989 és 1998-as periódust tekintve az általános foglalkoztatási ráták drasztikusan csökkentek. Míg 1989-ben 75,3% volt, addig 1998-ra 54,1%-ra mérséklődött a gazdaságilag aktív korú népességben a foglalkoztatottak aránya. Ez a 21,2%-os zuhanás magával hozta az inaktivitás növekedését is, amely fokozott mértékben jelentkezik a magyarországi romák körében. (BMMK, 2000)

A teljes népességben 1991-ben kezdett rohamosan növekedni a munkanélküliségi ráta, a romáknál már az 1980-as évek közepén megindult a gazdasági leértékelődés folyamata - a korábban tartós munkaviszonnal rendelkező roma férfiak 14%-a 1986 előtt, 12%-a 1986 és 1988 között, 22 %-a 1989-90-ben veszítette el munkáját. A munkaerő-piaci pozícióvesztés okai összetettek.

Kemény István az 1980-as évek végére, az 1990-es évek elejére teszi az erőteljes zuhanást a romák foglalkoztatásában. A kutatócsoportja által elvégzett két vizsgálat anyagát összehasonlítva nagy eltérést figyelhetünk meg a cigány népesség 1971-es, illetve 1993-as foglalkoztatottsága között. Az 1970-es évek elején a férfi népesség foglalkoztatottsági adatai nem nagyon különböztek az ország férfi lakossága és a cigány férfi munkaerő esetében. A megfelelő korú (15-59 éves) cigány férfiak aktív keresőként dolgozó 85%-nyi csoportjából 75%-nak volt állandó munkaviszonya, további 10%-nak pedig ideiglenes munkaviszonya, vagy önálló tevékenysége. A cigány nőknél, elsősorban tradicionális családi szerepeiknek megfelelően alacsonyabb foglalkoztatottsági szintet lehetett megfigyelni, mint a teljes népesség aktív korú női korosztályánál (kevesebb, mint feleannyian dolgoztak a cigány nők közül). Az 1970-es évtized végére azonban növekedett ez az arány is elérte a cigány nők 50%-át, s ezen a szinten maradt a nyolcvanas évek végéig. (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004.)

Az adatok aztán az 1993-94-es felmérés idejére alaposan átalakultak, hiszen ekkor már bőven a rendszerváltás utáni gazdasági krízis időszakában járt az ország. Ez a teljes aktív korú népesség foglalkoztatottsági viszonyaira rányomta a bélyegét, de sokkal erőteljesebb volt a visszaesés a cigány munkaerő esetében. A férfiaknál a korábbi érték 34%-ára, a nőknél 50%-ra csökkent a munkaviszonnal rendelkezők köre. Ez részben együtt járt azokkal a gazdasági folyamatokkal, amelyekkel ez az időszak jellemezhető: a nehézipar leépülésével, gyár- és bányabezárásokkal, a szocialista tábor felvevőpiacának összeomlásával záródó külpiacon, a privatizáció utáni termelő üzem megszűnésekkel mind a nehéz, mind a könnyű ipar és a mezőgazdaság területén, stb. A gazdasági tendenciákon kívül azonban más okai is voltak, hogy a cigányságnál sokkal erőteljesebben érezteti hatását a recesszió. Ezek között van természetesen az iskolázottsági szerkezete a népcsoportnak, hiszen nagyobb arányban szűntek meg a korábban szakképzetlen, fizikai munkaerőt foglalkoztató munkakörök, s pont azokban a gazdasági ágazatokban, ahol korábban jellemzően el tudtak helyezkedni. De ide, az okok közé tartozik a cigányok lakóhelyi megoszlása is, mert regionális pont ott laknak nagyobb számban, ahol a gazdaság is erőteljesebben visszafejlődött és nehezebben áll talpra, de települési szinten is pont azokban az apróbb falvakban vannak túlsúlyban, ahol a foglalkoztatás legerőteljesebben szorult vissza.

	Teljes népesség		Roma népesség	
	férfi	nő	férfi	nő
1971	87,7	64	85	30
1993	64	66	29	15

64. táblázat: Foglalkoztatottság a munkaképes korú (15-59 éves) népességben (%)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

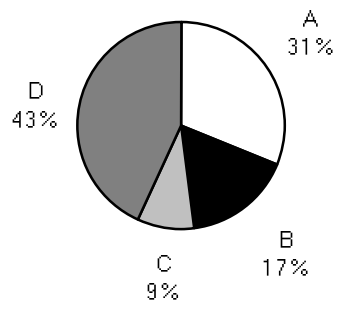
1985-ben Magyarországon 5 millió ember volt aktív kereső, 1993-ra 3 800 000-re csökkent a foglalkoztatottak száma. A cigányok közül az aktív keresők száma 1985-ben 125 000 fő volt, s ez már 1989-re lecsökkent 109 000-re, majd 1993-ra 56 000 főre. (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004.) Vagyis míg a teljes népességnél 76%-ára esett vissza, addig a cigányok körében 45%-ára csökkent a munkaviszonnyal rendelkezők aránya az aktív korúak között. Ebben az időszakban az országban a munkahelyek 30%-a, a cigányok korábbi munkahelyeinek 55%-a szűnt meg. Míg a munkanélküliek aránya a munkaképes férfi lakosságon belül 1994 I. negyedévében országos szinten 12,9% volt, a cigány férfiak közt 61,7%. A nők esetében az arányok 8,8%, illetve a cigány nőknél 61,6%¹. (KEMÉNY I. 1994.) Míg az ILO definíció szerinti munkanélküliségi adatok² a KSH 1993. végi munkaerő felmérése alapján a nem cigány népességben 11%-os, a cigány népességben 38%-os volt. (A passzív munkanélküliekkel, vagyis azokkal együtt, akik szeretnének dolgozni, de már nem is remélik, hogy munkát találnak, 13%-os, illetve a cigány munkaerő esetében a passzív munkanélküliekkel együtt 48%-os a mutató.)

A foglalkoztatottság csökkenése egyfelől a munkanélküliek, másfelől az inaktívok számának és arányának növekedésével jár együtt. Tudjuk viszont, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. A korábban aktív személyek egy része az évek során közvetlenül vált inaktívvá: a munkanélküliség elől a nyugdíjazás valamilyen formájába menekült. Egy másik csoport a munkanélküli járandóság és a jövedelemplótló támogatás lejártá után megszakította kapcsolatát a munkaerő-szolgálattal és kikerült a nyilvántartásból, vagy eleve nem is regisztráltatta magát ott, mert esélyt sem látnak, hogy el tudjanak helyezkedni. A korábbi aktív keresők egy harmadik része nem közvetlenül, hanem valamilyen átmenet után vált inaktívvá: gyerekekre, gyed-re ment, és ennek lejártá után már nem tudott, vagy nem akart elhelyezkedni. Negyedik csoportként megemlíthetjük azokat, akik munkahelyük elvesztése után a "feketegazdaságban" kerestek megélhetési forrást. Ők természetesen valójában nem inaktívak, de mivel nincsenek bejelentve, a hivatalos statisztikában a nem foglalkoztatottak között szerepelnek. (KEMÉNY I. 1998)

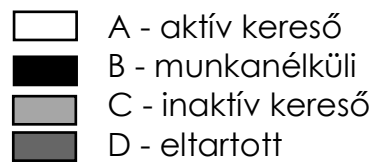
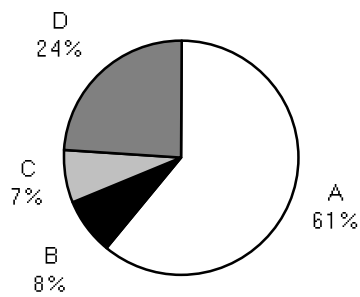
¹ Az adat a nyilvántartott munkanélküliekre vonatkozik, amelyben a regisztrált munkanélküliek számát viszonyítjuk a gazdaságilag aktív népességhez.

² International Labour Organization: munkanélkülinek az tekintendő, aki a kérdés előtti héten nem végzett egy órányi jövedelmet biztosító munkát sem, az adatfelvétel előtt négy héten át aktívan keresett munkát, és ha munkát talál, két héten belül munkába tudna állni.

Cigány népesség

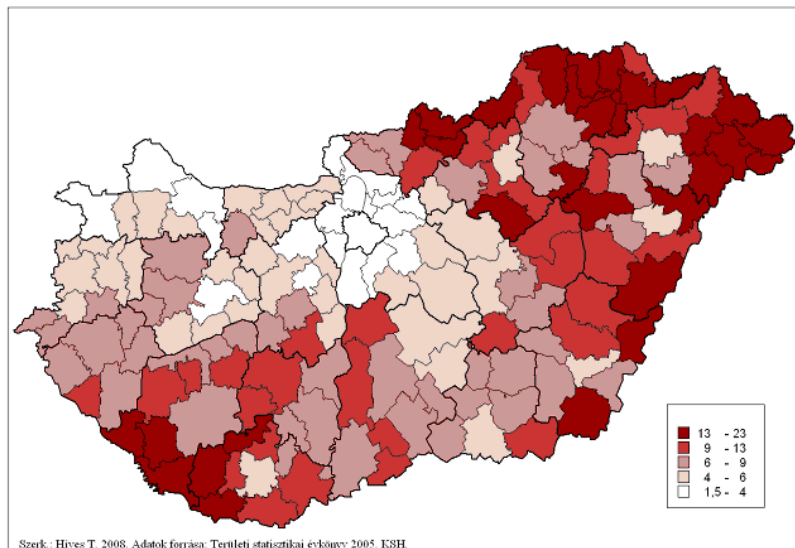
Nem cigány népesség

29. ábra: A munkavállalási korú cigány és nem cigány népesség gazdasági aktivitás szerint (1993.)³

³ A cigányság helyzete, életkörülményei. KSH 1994.

1993 és 1997 között tovább csökkent a hazai munkaerőpiacon a foglalkoztatottak száma, majd kb. 2001-re újra elérte az 1993-as szintet. A regisztrált munkanélküliségi ráta viszont 2001-ben 9,8% volt, tehát csökkent 1993-hoz képest. A maradék valószínűleg a rejtett munkanélküliek körébe tartozott, velük együtt 10% fölé emelkedne a mutató.⁴ Hasonló mutatót ad a KSH 2001-es népszámlálási eredménye is az ILO definícióját követve: a munkanélküliségi ráta 10,1%. Ezen időszakban a cigányok munkanélkülisége sem csökkent. Az Autonómia Alapítvány 2001-ben végzett felmérése a regisztrált cigány munkanélküliek számát 1993-ban 57 ezerre, míg 2001-ben 56 ezerre teszi. (KÖLLŐ J., 2003) Keményék más adatokhoz jutottak a foglalkoztatottságot illetően a 2003-as vizsgálatukban is, hiszen nem a hivatalos statisztikai adatokkal dolgoztak, hanem reprezentatív mintán kérdeztek, mint korábban is. Ezen adatok szerint sem javult a roma munkaerő gazdasági aktivitása 1993 és 2003 között, míg a korábbi időpontban a cigány megfelelő korú népesség 22%-a volt foglalkoztatva, 2003-ban 21%-uk. Sem a cigány férfiaknál, sem a nőknél nem változott a tíz évvel korábbi mutató: a férfiak 28%-a, a nők 15%-a dolgozik 2003-ban is. (KEMÉNY – JANKY – LENGYEL, 2004.)

30. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarország kistérségeiben. 2005.

A 30 éven felüli cigány férfiak 60%-a több, mint tízéves folyamatos munkaviszony után lett munkanélkülivé vagy lett inaktív. Az 54 éven felüli, de a nyugdíjkorhatárt még be nem töltött cigány férfiak 68%-a húsz évet meghaladó folyamatos kereső munka után került hasonló helyzetbe. (GERE I. 2000)

A cigányvizsgálat adatai szerint a munkanélküli roma férfiak jelentős része olyan tartós munkanélküli, akinek alig van esélye arra, hogy visszakérüljön a munkaerő-piacra. Ennek ellenére a munkával nem rendelkező aktív korú cigányok körében több, mint másfélszer akkora valószínűséggel fordultak elő aktívan munkát keresők, mint a nem cigányok körében. (GERE I. 2000)

⁴ KSH: Foglalkoztatási helyzetkép 2001., Labour Force Survey alapján

A munkanélküli ellátások kezdetben viszonylag magas jövedelempótlást jelentettek az időszakos munkanélküliséggel sújtott, regisztrált munkanélküliek számára. A romák azonban ezekből az ellátásokból is csak igen mérsékelten részesedtek. Ennek okai: Sokan közülük még az állítások hatályba lépése előtt munkanélkülivé váltak, igen magas közöttük a nem regisztráltak - s ily módon ellátásra nem jogosultak - aránya, a munkabérből származtatott ellátások pedig a romák minimálbér körül szóródó munkabére miatt igen alacsony szintűek. (GERE I. 2000)

Az elmúlt években a magángazdaságok számának jelentős növekedése alig érintette az állami szektorból szinte teljesen kiszorult cigány munkaerőt. A nem roma vállalkozók egyáltalán nem akarnak romákat foglalkoztatni, saját vállalkozást pedig életkörülményeik, tőkeszegénységük, hitelképtelenségük, információs hiányaik miatt igen ritkán tudnak indítani. (GERE I. 2000)

A munkaerő-piacról való kiszorulás egyéni és közösségi stratégiák kidolgozását teszik lehetővé. Ez egyaránt érinti a legális jövedelemszerzés, a megélhetés szempontjait ugyanúgy, mint a munkamegosztásban elfoglalt autentikus státuszok körét. Míg a nem cigányok esetében a munka-jövedelemből származó keresetek képezik a háztartások bevételeit, addig a cigányok esetében a nem munka jellegű jövedelmek a túlsúlyosok. Ez utóbbiak körébe tartoznak a szürke-feketegazdaságban végzett illegális, adózatlan munkák, amelyeket a szakirodalom egyaránt hív informális, árnyékgazdaságnak, önfenntartó szektornak és piac alatti gazdaságnak egyaránt attól függően, hogy milyen szempont alapján minősíti.

A nem főállású tevékenységből származó jövedelem túlnyomórészt gyűjtögetésből, böngészésből, guberálásból és kereskedésből származik.

A cigányság körében a vállalkozói lehetőségek csak rendkívül kismértékben kihasználtak. Ez adódik képzettségi körülményekből, hiszen egy vállalkozás ügyvitel, számviteli, adózási, adminisztrációs kötelei feltételezik alapképzettségek meglétét.

A munkaerőpiaci problémák, a cigányság hátrányhelyzetének kezelése elsősorban a jelen gazdaság- és szociálpolitikai kihívása, azonban annak a jövőre mutató jelentősége is van. A hazai roma kisebbség kísérleti előreszámításának minden változatában alaptendencia a munkaképes korú (20-64 éves) népesség látványos bővülése. A létszámok a mostani 300 ezerhez közeli szintről 2050-ig várhatóan 600-750 ezer főre emelkednek és az országos munkaerő-forrásból arányuk a mai 4%-ról 16%-ra nő, vagyis minden hatodik potenciális munkavállaló roma származású lesz a XXI. században (Gere I. 2000).

11.4. A munkaerőpiaci sikertelenség okai

A következőkben több társadalmi jelzőszám mentén bontva vizsgáljuk meg a munkaerőpiaci adatokat. Több elemét lehetne kiemelni a cigány népességet sújtó elhelyezkedési nehézségeknek.

1. Egyrészt magyarázhatjuk az alacsonyabb szakképzetlenséggel a jelenséget, s a gazdasági válság kibontakozásával a létszámleépítés, a racionalizálási folyamat e szakképzetlen réteget érte utol legelőbb.

Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci sikeresség összefüggéseire az előző fejezetben már felhívtuk a figyelmet. Az összefüggést mutatja az adatsor, hogy az egy osztályt sem végzett romák 9%-ának volt munkája az 1990-es évtized első éveiben, az 1-7 osztályt végzettek 11,82%-a dolgozott csak. A 15 év feletti cigányság egészénél 19,59% volt a munkahellyel rendelkezők aránya. (DUPCSIK Cs. 1993)

A munkaerő-piaci helyzetnek mindenképpen egyik legfontosabb eleme tehát a képzettség, iskolai végzettség. Jól mutatja ezt az 50. és az 51. táblázat, ahol megfigyelhető, hogy mind a cigány, mind a nem cigány populációnál az iskolázottság növekedésével csökken a munkanélküliség (úgy a regisztrált munkanélküliségi ráta, mint a felmérésekből származó nem hivatalos adatok a tényleges foglalkoztatottságról).

	Nem romák	Romák
Iskolai végzettség szerint		
1-7 osztályt végzettek	23,1	59,0
8 osztályt végzettek	17,5	48,7
Szaktanulmányokat végzettek	15,6	40,2
Középiskolát végzettek	9,9	27,9
Felsőfokú végzettség	2,9	nincs adat

65. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma és nem roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június)

	Jelenleg van munkája	Jelenleg nincs munkája
(%)		
0 osztály	3,90	96,10
1-7 osztály	11,82	88,12
8 általános	22,77	77,23
Szaktanulmányokat végzettek	36,20	63,80
Gimnázium, szakérettségi	42,98	57,02
Főiskola, egyetem	45,45	54,55

66. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június)

Az iskolai végzettség különbségei azonban önmagukban nem indokolják a cigány és nem cigány népesség közötti, azonos iskolázottságú rétegen belüli jelentős eltéréseket.

A cigány férfiak között a rendszerváltást megelőző időszakban még nem mutatkozott ekkora eltérés az iskolázottság vetületében megmutatkozó foglalkoztatottságban. 1978-ban nagyjából ugyanolyan arányban volt munkája a 8 általánost végzett munkaerőnek (87,1%), mint egy magasabban kvalifikáltnak (89,1%). A 8 osztálynál kevesebbet elvégzők mutatója is csupán kicsit tér el (81%). 1987-re már erősödtek e különbségek az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezők foglalkoztatottságában: A 0-7 osztályt végzetek 67,9%-ának, a 8 általánossal rendelkezők 85,8%-ának volt munkája, de még ekkor sem érezhető a cigány férfiaknál az ennél magasabb végzettség előnye, közöttük továbbra is 88,1%-os a foglalkoztatottság mutatója. A rendszerváltás után még drasztikusabban átalakul a kép és a legiskolázatlanabb csoportban 1993-ra 17,3%-ra csökken a munkával rendelkezők aránya. A 8 általánossal rendelkezők sincsenek már jó helyzetben, náluk 35%-ra, míg a képzettebbek közt 48,4%-ra csökken a foglalkoztatottság, s hasonló a helyzet a 2003-as adatok esetében is.

	1978	1987	1993	2003
0-7 osztály	81,0	67,9	17,3	16,9
8 általános	87,1	85,8	35,0	35,5
Magasabb	89,1	88,1	48,4	43,7

67. táblázat: A cigány férfi munkaerő foglalkoztatottsága és annak változásai iskolai végzettség szerint a 19-60 év közötti korosztály %-ában)

(Forrás: KEMÉNY – JANKY – LENGYEL, 2004)

2. Mint arra már az előbbieken utaltunk, fontos eleme a munka világának az életkor is. A rendszerváltozás után kialakult piacgazdasági körülmények között jelentősen felértékelődött a fiatal, mobilis, rugalmasabb munkaerő és csökkent az idősebb munkavállalói réteg értéke. Mindkét népcsoportnál a harmincas korosztály foglalkoztatottsága a legmagasabb, a negyveneseknél már csökken és jelentősen visszaesik az 55 év felettiekénél.

Kemény összehasonlító adatai a cigány és a nem cigány népesség foglalkoztatási szerkezetének korcsoportos összehasonlításáról a következőket mutatják:

Korcsoport	Nem cigány népesség ⁵			Cigány népesség ⁶		
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív
15-19 év	16	5	79	16	11	73
30-39 év	75	11	14	28	30	42
40-54 év	72	9	19	24	20	56
50-59 év	26	3	71	9	3	23

68. táblázat: A foglalkoztatottsági szerkezet alakulása a roma és nem roma népesség különböző korcsoportjaiban (1993. december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június, KEMÉNY I. 1998)

A roma és nem roma fiatalok (15-19 éves korosztály) adataiban hasonlóan alacsony foglalkoztatottsági és hasonlóan magas inaktivitási⁷ arányok figyelhetők meg, e hasonlóságok mögött mégis alapvető különbségekre mutat rá KEMÉNY István (1998). E korosztály nem cigány fiataljainak 70%-a tanuló, mégpedig 55% középiskolás, 5% főiskolás, vagy egyetemista és 6% általános iskolás, ők alkotják a jelentős számú inaktív réteg többségét. A cigány fiataloknál csak 25% a tanulók aránya (s, ebből középiskolába 3,4% jár). A 30 év felettiéknél már elenyésző a tanulók aránya, a nem cigány népességben jóval alacsonyabb inaktivitás figyelhető meg, mint a cigány népességben. Az e korcsoportokba tartozó cigány munkaerő jelentős része tehát nem aktív munkaviszonyból él, hanem inaktivitása folytán különféle juttatások képezik bevételeiket. Az inaktívak köre a teljes népesség 50 év feletti csoportjánál emelkedik, itt már az előnyugdíjak is növelik a részesedést. A cigányok megfelelő korú csoportjában viszont jóval alacsonyabb az inaktívnek számító személyek részesedése, e korosztály jelentős része egyik vizsgált kategóriába sem sorolható be, valószínűleg eltartottak.

A táblázat jól mutatja az ország nem cigány népességének, illetve a roma népességnek gazdasági aktivitásbeli eltéréseit életkor szerinti bontásban. A 15-19 éves korosztály túlnyomó többsége (70%) a nem cigány populációból még tanul, kisebb részük dolgozik, s csak keveseket érint a munkanélküliség. Ezzel szemben bár a cigány fiatalok hasonló arányban inaktívak, de csak 25%-uk tanul, s közöttük a munkanélküliségi ráta több mint duplája a korosztály átlagának. A legaktívabb munkaképes korban lévő korosztályt (30-54 év) jóval magasabb munkanélküliségi, inaktív és alacsonyabb foglalkoztatottsági arány jellemzi a cigány népességben, mint a nem cigány populációban.

⁵ Az 1993. év végi munkaerő-felmérés alapján

⁶ Kemény István 1993-94-es országos kutatása alapján

⁷ **Inaktív** keresők azok a személyek, akik az adatfelvétel időpontjában kereső tevékenységet nem folytattak, de keresettel, jövedelemmel rendelkeztek, így

- a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők,
- a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők,
- a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők,
- a munkanélküli-ellátásban részesülők, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát),
- a vagyonukból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből élők (pl. földjük, nyaralójuk, lakásuk bérbeadásából, bankbetétjük kamataiból, albérlő tartásából élnek).

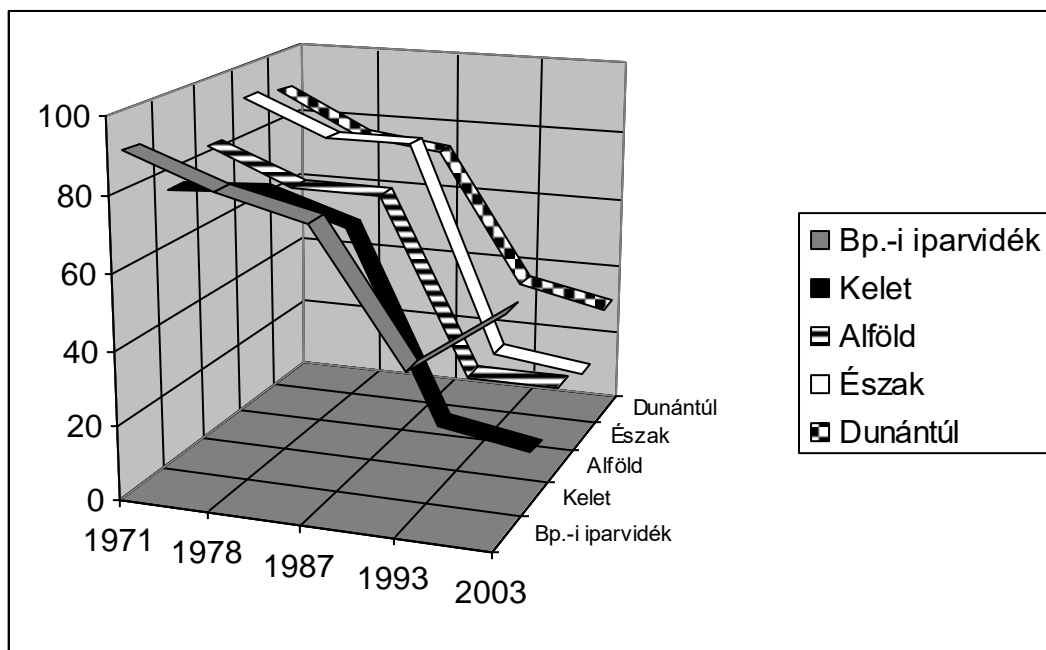
Hozzá kell azonban a statisztikai adatokhoz tennünk, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. Ténylegesen a 15-19 éves roma fiataloknál a munkanélküliségi ráta 48% - ebből a regisztrált munkanélküli 11%, a nem regisztrált 37%. A megélhetési, családalapítási nehézségeken túl (hiszen a roma fiataloknál a házasságkötés, családalapítás időpontja korábbra tehető) súlyos személyiségtorzulási zavarokat is okoz, ha a pályakezdő fiatal munkanélküliként éli mindennapjait.

3. A képzettség, valamint az életkor mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül harmadik tényezőként a területi, lakóhelyi tényezőt sem. A cigányság nagy része az északi, keleti, alföldi régióban, vagy a Dél-Dunántúlon él, ahol a munkanélküliségi ráta eleve magasabb. A romák 40%-a abban a két megyében él, amelyek a foglalkoztatottság, munkanélküliség szempontjából az átalakulás éveinek legkedvezőtlenebb mutatóit produkálták (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). (GERE I. 2000)

	1971	1978	1987	1993	2003
Bp.-i iparvidék	90,0	81,4	75,4	40,5	57,7
Kelet	74,8	76,2	68,4	18,4	14,2
Alföld	81,8	72,0	71,8	23,7	23,8
Észak	90,8	81,1	80,8	22,9	19,7
Dunántúl	88,9	77,2	73,9	36,6	31,5

69. táblázat: A cigány férfiak foglalkoztatottsága és annak változásai az aktív korú népesség %-ában regionális bontásban

(Forrás: Kemény – Janky – Lengyel, 2004.)

31. ábra: A cigány férfiak foglalkoztatottsága és annak változásai az aktív korú népesség %-ában regionális bontásban

A régiók szerinti bontás jól mutatja az egyes országrészek gazdasági helyzetét a rendszerváltozást követő években (ez a különbség napjainkra sem enyhült, inkább élesedett a budapesti agglomeráció, illetve Nyugat-Magyarország kedvezőbb helyzete az ország keleti területeihez képest). Mind a nem cigány, mind a cigány csoportban alacsonyabb munkanélküliségi rátákat találunk a főváros környékén és a Dunántúlon, s az országos mutatóknál súlyosabb gondokkal kell szembe nézni a Dunától keletre eső megyékben.

Regisztrált munkanélküliségi ráta	Nem romák	Romák
Budapesti iparvidék	9,9	36,5
Dunántúl	11,6	42,6
Kelet-Mo.	17,1	58,9
Észak-Mo.	16,6	59,0

70. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta (1993 december) az aktív korú népesség %-ában regionális bontásban

(Forrás: Kemény I. 1998)

Az eltérés azonban a nem cigány, illetve a cigány munkaerő munkanélküliségi adataiban az azonos országrészben élők között is jelentős, s ez nem magyarázható a régiók fejlettségbeli különbségeivel, gazdasági szerkezetével.

4. Mindenképpen meg kell említeni a lakóhelyi hátrányokat, mint a településhierarchia különböző szintjein álló lakóhelyek eltéréseiben megfogalmazódó adottságokat is az ott élők álláskeresői esélyeire, munkaerőpiachoz való kapcsolódási lehetőségeire erősen ható tényezőt. Hiszen amint már említettük, a cigány népesség 60%-a falun, ezen belül 40 % aprófalvakban lakik, ahol eleve kevés volt a munkahely, s a piacgazdaságra történő áttérés időszakában a cégek is elsősorban vidéki telephelyeiktől igyekeztek megszabadulni a versenyképesség megtartása

érdekében.

		Falu	Város	Budapest
Férfiak	Van munkája	19,9	27,9	64,8
	Nincs munkája	80,1	72,1	35,2
Nők	Van munkája	9,2	15,2	36,9
	Nincs munkája	90,8	84,8	63,1

71. táblázat: Rendszeres munkavégzők aránya az aktív korú cigány népesség %-ában településtípusonként és nemek szerint, 2003.

(Forrás: Kemény – Jnky – Lengyel, 2004.)

A kisebb településeken élők esetében a hátrányos helyzetet elsősorban a helyben, vagy a közeli, hasonló adottságú településeken a munkáltatók, munkahelyek hiánya okozza. A távolabbi falvakban, városokban található munkahelyek elérését a rossz közlekedés-földrajzi adottságok, a tömegközlekedés fejletlensége, vagy a munkába járás költségei akadályozzák. Településtípusok szerinti bontásban vizsgálva a két népcsoport foglalkoztatási adatait azt tapasztaljuk, hogy az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben a Budapesten élők vannak (értelemszerűen a főváros gazdasági adottságai, szélesebb munkahely-kínálata miatt), hátrányosabb a rurális térségekben élők helyzete (a helyi foglalkoztatók szűkebb bázisa miatt). 1993-ban a községekben élők munkanélküliségi rátája közel kétszerese volt a mindkét populáció fővárosi tagjainál regisztrált értéknek. A nem romáknál azonban e munkanélküli réteg a falusi össznépesség 17%-a alatt maradt, addig a cigány falusiak több, mint fele állás nélkül volt. Tehát ismét nem csak a lakóhelyi adottságok hatnak az álláskeresésre, állás találatra, hanem egy etnikai dimenzió is kirajzolódik a háttérben.

Regisztrált munkanélküliségi ráta	Nem romák	Romák
Országosan	12,84	49,68
Budapest	8,1	31,8
Községek	16,9	51,8

72. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta (1993 december) az aktív korú népesség %-ában településtípusonként

(Forrás: Kemény I. 1998)

Ezekon kívül a szegregált településrészekben élők helyzete is rosszabb a munkaerőpiacon. 1978-ban a külterületeken élő férfiak közül csak pár %-kal kevesebben dolgoztak, mint belterületen élő társaik. A rendszerváltás utáni gazdasági térszerkezetben megnőtt ez a különbség, a belterületen élő férfiak harmada dolgozott, míg a telepeken élőknek csak 18%-a. A nők esetében ez már korábban is jellemző különbség volt.

5. A '80-as évektől tapasztalható, de '90-es évek elején drasztikussá váló hirtelen munkavesztést magyarázza még az a tény is, hogy a cigányok nagy része a gazdasági szerkezetátalakítás idején gyorsan tönkremenő iparágakban talált korábban munkát (1971-ben például a foglalkoztatott romák 26%-a az építőiparban dolgozott és 1993-ra az ágazat gyors

hanyatlása miatt a munkanélküliségi ráta itt az átlag kétszerese volt). Az 1990-es népszámlálás adatai szerint a gazdaságilag aktív korúak közül fizikai foglalkozású volt a cigányság 98,6%-a, míg az ország lakosságán belül ez az érték csak 66,5% volt. Szellemi foglalkozást csak a cigányok 1,4%-a, a teljes népesség 33,5%-a gyakorolt.

Nemzetgazdasági ág	1980	1990	2001	2005	Cigányok 2001
Mezőgazdaság	18,9	15,5	5,5	4,9	9,18
Bányászat	2,5	2	0,2	0,2	0,12
Feldolgozóipar	29,4	26,4	24,3	22,3	31,94
Villamos energia	2,1	2,5	1,9	1,6	0,99
Építőipar	7,9	7	6,4	7,2	12,04
Kereskedelem	8,9	10,3	14,1	14,9	8,49
Vendéglátás	2,2	2,4	3,6	3,6	2,87
Szállítás, posta, távközlés	8,3	8,8	7,8	7,6	4,29
Pénzügyi tevékenység	0,6	1	1,9	2,1	0,29
Gazdasági szolgáltatás	2,8	3,4	7,6	7,9	6,01
Közigazgatás, védelem	3,9	5,5	7,6	7,5	10,39
Oktatás	4,9	6	8,4	8,6	3,01
Egészségügy, szociális ellátás	3,7	5,2	6,5	7,1	4,14
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	3,9	4	4,1	4,6	4,91

73. táblázat: A nemzetgazdaság szerkezeti átalakulás 1980-2005, a népesség megoszlásának változásai foglalkozási főcsoportok szerint 1980-2005, a cigány lakosság megoszlása a foglalkoztatási főcsoport szerint 2001-ben, %-ban
(Forrás: KSH, 2001. évi népszámlálás)

A termelésben lassan, de folyamatosan csökken az élőmunka iránti igény. A technológiai fejlődés a segéd- és betanított munkát nélkülözhetővé teszi. Az is igaz azonban, hogy a hivatalos statisztikai adatokból lesűrhető gazdasági aktivitás csökkenés szociális hatását enyhíti valamennyire a szürke és fekete gazdaság, amelyeknek szerepét, mértékét nem egykönnyen mérhetjük.

6. Hatodjára a diszkrimináció sem mellékes körülmény munkanélküliség kialakulásában, ám ennek hatását pontosan mérni nem tudjuk. (ld. 13. fejezet) A fenti adatsorokból lesűrhető tanulság – hogy az azonos iskolázottsági szinten lévő, azonos településtípusban és régióban élő, azonos életkori csoportokba tartozó cigány és nem cigány munkaerő foglalkoztatási adataiban nagy különbségek vannak a cigányok hátrányára – azt a következtetést engedi megfogalmazni, hogy az etnikai hovatartozás, s e szerinti hátrányos megkülönböztetés az, amely a háttérben lappang a munkaerőpiacon. Ez azonban nehezen fogható meg és nehezen igazolható számszerűen.

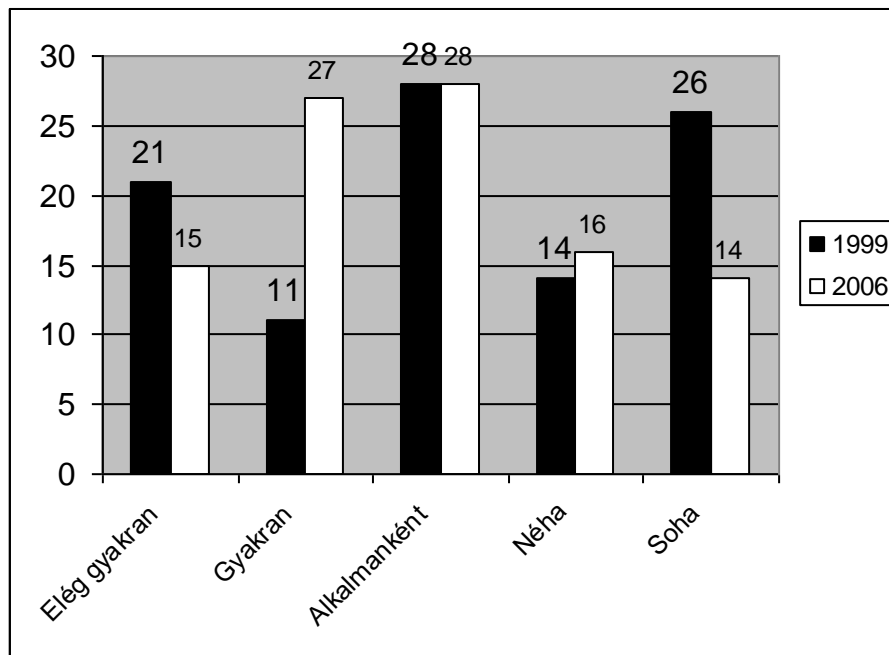
1999-ben az Országos Foglalkoztatási Alap támogatásával a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Romológia Tanszéke munkatársaival kutatást végeztünk a Dél-Dunántúlon, amely kutatás központi helyszíne Baranya megye volt. A kutatás a pályakezdő

munkanélküli cigány fiatalok munkapiaci helyzetének feltárására és javítására irányult. A kutatás során megkérdeztük a cigány kisebbségi önkormányzatokat, és a cigánysággal foglalkozó civil szervezeteket, milyen szerepet játszanak a felelősségi körükbe tartozó cigány személyek és a munkaadók közötti közvetítésben, hogyan látják a problémakört. Kérdőívet töltöttünk ki munkanélküli cigány fiatalokkal is. Ezt a vizsgálatot 2006-ban megismételtük. A vizsgálat során rákérdeztünk, tapasztalataik alapján milyen különbséget látnak a pályakezdő nem cigány és a pályakezdő cigány fiatalok munkavállalási esélye szempontjából adott munkahely elnyerésekor? A kapott válaszok zömében az általánosságok szintjén mozogtak, jellemzően azokat a sztereotípiákat mondták el, amelyeket a köznyelv, a média, a tudományos szakirodalom meg szokott fogalmazni a cigány származású munkaerő elhelyezkedési nehézségeire vonatkozóan: „*A nem cigány fiataloknak nagyobb esélye van a munkaerőpiacon hasonló képzettségű cigány társával szemben*”, „*Nehezen jutnak munkához*”. Jellemző volt az olyan típusú válasz, hogy „*Egy ismerőssel történt meg a következő eset:* „. Talán jellemző, hogy nem esetek tömkelegét tudták felsorolni, hanem egy-egy hallott esetet említettek csak a megkérdezettek. „*Állásinterjú során a nem cigányt részesítették előnyben*”, „*Nem lenne bizalomgerjesztő ügyfelei körében, ha cigány embert foglalkoztatna*”, „*A név, a külső megjelenés alapján rögtön azt mondta a munkáltató, betelt az állás*”. Kicsit mitizálnak tűnt tehát számunkra a munkaerőpiaci hátrányos megkülönböztetés jelensége, ahol inkább a rossz, valahonnan hallott tapasztalatok jelentek meg, mint konkrét esetek. A válaszadók 84%-a erre a kérdésre nem is tudott érdemi információt adni. Természetesen ettől függetlenül nem bagatellizálható el a jelenség, de óvatosan kell azt kezelni. (CSERTI, 2008B)

A szervezetek vezetői a cigány fiatalokat sújtó diszkriminációt gyakrabban említik, mint maguk a kérdezettek. Ennek számos oka lehet: realitását támasztja alá többek között a problémára való nagyobb rálátás, de számolni kell a politikai és politizáló cigány vezetők egyfajta legitimációs igényével is, ami a problémát a valóságosnál nagyobbak törekszik feltüntetni. (FORRAY, 2000A)

Kutatásaink a térség munkáltatóival folytatott interjúkat is felölelték. A hét év eltéréssel végrehajtott két vizsgálat eredményei egyértelműsítik, hogy a két vizsgált év a romák foglalkoztatásának gyakorisága szempontjából jelentős eltérést mutat. Mindössze az alkalmanként történő foglalkoztatásuk gyakorisága egyezik meg, vagyis ennyi év után is ugyanannyian, de nem biztos, hogy ugyanazok foglalkoztatnak esetenként roma származású munkavállalót. Megállapítható azonban, hogy 2006-ra odáig jutottak a gazdálkodó szervezetek, hogy egyre kevesebben - közel fele annyian - jelentik ki, hogy roma dolgozót soha nem alkalmaznak. Ugyanakkor a „soha” visszaszorulása majdnem hasonló mértékű az „elég gyakran” válasz csökkenésével. A fenti két arányeltolódás a gyakori alkalmazás erőteljes, közel két és félszeres növekedésében ellensúlyozódik. A pozitív illetve a negatív tendenciákat összegezve észrevehető, hogy 1999-hez képest javult a helyzet, vagyis 2006-ban a pozitív válaszok aránya magasabb a negatív válaszokéval szemben. (SZÉKELY, 2008)

32. ábra: A munkaadók megoszlása Baranya megyében aszerint, milyen gyakran foglalkoztatnak roma származású munkaerőt (%)
(Forrás: SZÉKELY, 2008.)

Vizsgálatunk szerint kevés olyan cég van, amely nyíltan elzárkózna cigányok felvétele elől. Ez banalitás és felvételi torzítás is lehetne, ha nem volna viszonylag magas a cigányokat egyáltalán nem foglalkoztató vállalkozások aránya. Ennél is riasztóbb azonban az, hogy a romákat szinte csak fizikai munkásként, ezen belül is főleg alkalmi munkásként alkalmaznak, alkalmaznának. Ez megerősíti a diszkriminációra utaló vélekedéseket az érintettek körében. Ugyanis arra utal, hogy a roma dolgozóknak “helye” van a vállalkozók fejében (esetenként gyakorlatában), mégpedig a munkaköri hierarchiák legalján: ha roma, cigány munkavállalóra gondolnak, akkor szinte kizárólag ezekre a pozíciókra helyezik őket. A sztereotipizálás erős hajlama azt jelzi, hogy a cigány fiatalok – és vezetőik – realistán ítélik meg a helyzetüket, amikor munkahelyekért versenyeznek.

Ezután a diszkrimináció okait kérdeztük meg. Az előre megadott válaszokat három csoportba sorolhatjuk. Az egyik csoportba olyanok tartoznak, amelyek nehezen vagy egyáltalán nem változtathatók meg. Ezen belül egyesek közvetlenül a származással függenek össze, s ezért egyáltalán nem vagy csak az etnikai identitás csorbítása árán változtathatók meg: bőrszín, név, külső megjelenés; nem etnikai jellegű és megmásíthatatlan adottság az életkor, és a nem. A másikba olyanok sorolhatók, amelyek képzéssel, neveléssel módosíthatók, nem követelik az általában az identitás, konkrétan az etnikai identitás feloldását: megjelenés, modor, iskolai végzettség. A harmadikba a szociális helyzet összetevői sorolhatók: lakóhely, iskolai végzettség, családi állapot.

A nyílt cigányellenes diszkrimináció érzékelése (az első csoportba sorolható kérdések) a döntő tapasztalat a fiatalok körében: a bőrszín (45 %) után közvetlenül a név (31 %) alapján ismerik fel és utasítják el a jelentkezőket a munkáltatók. A családi néven lehet változtatni – ismét csak külön kutatást érdemelne a névváltoztatások vizsgálata általában és a vélt vagy inkább valószínű diszkrimináció elkerülése érdekében! -, a bőrszínen nem. A külső megjelenés a csak részben etnikai adottság, ez magyarázhatja az említések gyakoriságát (16 %). Ebben a

választípusban a férfiak és a nők között nincsen különbség. A nem és az életkor nem változtatható feltétel, s a reális helyzetfelismerést tükrözi, hogy e két választípus a nőknél jelentősen gyakoribb mint a férfiaknál: a nők a férfiaknál az életkort háromszor, a nemi hovatartozást pedig nyolcszor olyan gyakrabban említik diszkriminatív tényezőként. Az egyén számára viszonylag könnyen – az identitás feladás nélkül – megváltoztatható tényezőknek a hátrányos megkülönböztetésben csekély szerepe van. Számottevő azonban a lakóhely, mint diszkriminatív tényező említése: a válaszok között 14 %-os arányban fordul elő. Összesítve némileg kiélezetten azt állapíthatjuk meg, hogy a munkapiacra leginkább hátrányos helyzetben a sötét bőrű, jellegzetes nevű, faluban élő, nem nagyon fiatal cigány asszony van.

	férfi	nő	együtt
neve	32,5%	29,8%	31,4%
külseje	14,6%	19,1%	16,4%
bőrszíne	42,7%	48,2%	45,0%
életkora	4,4%	11,3%	7,2%
neme	1,9%	15,6%	7,5%
megjelenése	4,4%	8,5%	6,1%
modora	2,4%	5,0%	3,5%
lakóhelye	13,1%	15,6%	14,1%
származás	1,0%	0,0%	0,6%
iskolai végzettség	0,5%	0,7%	0,6%
gyermek van	1,0%	1,4%	1,2%

74. táblázat: A munkaerőpiaci diszkrimináció okai a munkáltatók körében, 1999.
(Forrás: Forray és mtsai, 1999.)

A diszkriminációt azonban nehéz valójában tetten érni e szintéren is, mivel annyit a munkáltatók már megtanultak, hogy a nyílt megkülönböztetésnek vannak bizonyos kockázatai, ezért a nyílt diszkriminációt kerülik, s a kutatás során is óvatosan, politikailag korrekten fogalmaznak.

Nehéz meghatározni a hátrányos megkülönböztetés eseteit azért is, mert elképzelhető, hogy nem mindig diszkrimináció az, amit elszennedői így értékelnek: lehet, hogy nem etnikai, hanem egyéb ok van a jelentkező cigány fiatal elutasítása mögött, lehetséges, hogy tényleg beteltek az üres helyek, amire ő jelentkezett. Ám két-három ilyen tapasztalat átélése vagy hallomásból való megismerése joggal ébreszti az egyénben azt a gyanút, hogy nem véletlenek sorozatának szenvedő alanya, hanem törvényszerűség van a különböző munkaadók hasonló viselkedésében. Miután ez a gyanú fölébredt, akkor már könnyen táplálkozhat a vélt vagy valóságos diszkrimináció eseteivel. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a roma/cigány emberek számára legalább annyira ismert a cigányellenesség létezése, mint a társadalom egyéb csoportjai számára, s elszennedői érthető módon érzékenyebbek ennek különböző formáira, mint a kívülállók. „Az etnikai diszkriminációnak, a mindennapi rasszizmusnak egyik legveszélyesebb hatása az, hogy mintegy megbénítja az elszennedőt, hiábavalónak, feleslegesnek mutatva azokat az erőfeszítéseket, amelyeket sorsa jobbra fordítása érdekében tehetne. Figyelmét, energiáit legfeljebb a megalázó társadalmi helyzet feldolgozására irányítja, nem pedig sorsának alakítására, hiszen erre – úgy érzi – kevés a lehetősége.” (FORRAY, 2000A) A fentebb kifejtett munkaerőpiaci esélyegyenlőtlenséget okozó tényezőknél túl egyéb indikáló faktorok is megjelennek a cigány népesség vonatkozásában. Úgy mint:

7. A munkavállalók rossz egészségi állapota. Miután vizsgált népcsoportunk esetében zömében a fizikai foglalkoztatás formái jöhetnek szóba, érthető, hogy a betegségek,

rokkantság, gyenge fizikum, vagy általános rossz egészségi állapot erősen akadályozzák a munkakörök betöltését. (Az egészségügyi helyzetképről bővebben ld. az 5.7. fejezetet!)

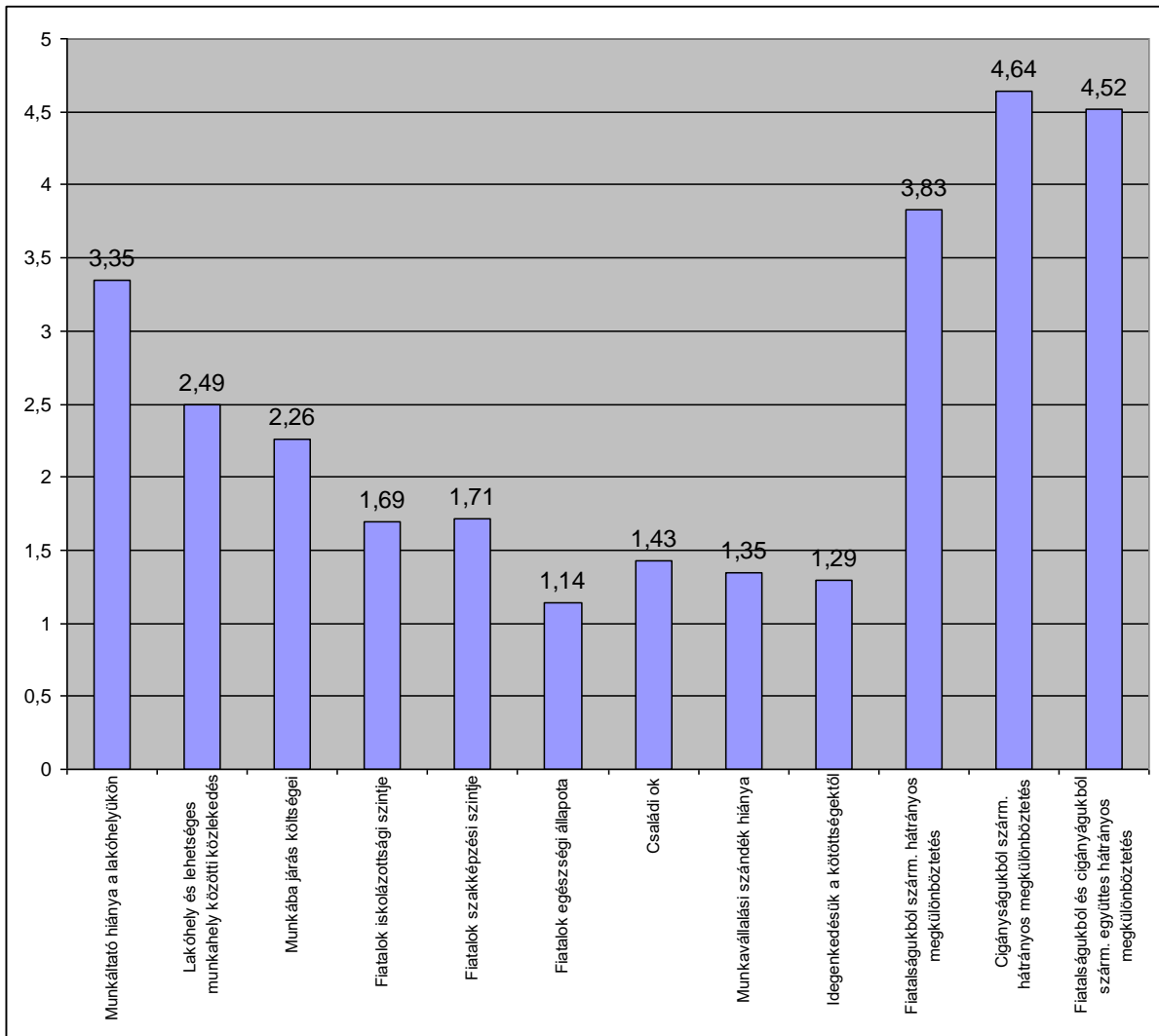
8. A családi okok is megjelenhetnek a háttérben, ezalatt olyan tényezőket értünk, mint a korábbi házasságkötés, vagy a már fiatalabb korban vállalt több gyermek, amely a munkaerő mobilitását erősen korlátozza. A férfiak sem szívesen vállalnak lakóhelyüktől távoli munkát, ha a háttérben ott van a család, a gyermekek, a tradicionális női szerepek pedig egyértelműen hatnak a nők munkahely-szerzési pozícióira.
9. Utolsóként olyan, ismét csak nehezen mérhető indokokat sorolunk fel, mint az elhelyezkedési szándék hiánya, ha akár motivátlansága, reményvesztettsége miatt nem akar az illető munkát találni, akár azért, mert az elérhető munkakörök által biztosított kereset alig, vagy egyáltalán nem haladja meg a szociális juttatásokból, vagy a fekete/szürke gazdaságban alakalmilag végzett tevékenységekből származó jövedelmet. Ide sorolható az a munkáltatói vélekedés is, hogy a cigány munkaerő egy része idegenkedik a kötöttségektől – akár a szervezeti, akár az időbeli kötöttségektől – és ez is erősíti a munka világához kapcsolódó negatív attitűdjeiket.

1999-es baranyai kutatásunk során kíváncsiak voltunk arra is, milyen tényezőknek tulajdonították a vizsgált szervezetek, illetve maguk az érintettek a pályakezdő cigány fiatalok, s általában a cigány munkaerő munkához jutási, elhelyezkedési nehézségeit. Az egyes tényezők fontosságát 1-5-ig terjedő skálán értékelve azt vehettük észre, hogy a legnagyobb problémának az (elsősorban cigány származásukból eredő) hátrányos megkülönböztetést, az iskolázottság-szakképzettség hiányát, illetve a munkahely hiányából, illetve a településtől távolabb található munkahelyek megközelíthetlenségéből eredő kérdéskört tartják. A munkahely megközelíthetősége nem csak a közlekedési kapcsolatok hiányának következménye, de lehetetlenné teszi az is, ha a munkavállaló nem tudja fedezni a munkába járás költségeit sem.

A munkavállalást legkevésbé családi okok, illetve az egészségi állapot veszélyeztették. Pécssett maximálisnak ítélték a diszkriminációt, míg közel azonos mértékben a megye kisebb városaiban, községeiben közepesen erősnek tartották a problémát. Értelemszerűen a munkába járás költségei, továbbá a munkahelyek hiánya a kisebb települések lakosságát érintette hátrányosabban, s Pécssett okozta a legkevésbé problémát. A kisebb településekhez képest azonban a megyeszékhelyen nagyobb gondnak érezték a sikertelenség terén az elhelyezkedési szándék hiányát és a családi háttér rendezetlenségét. Mostani adatsorunkban e tényezők a következőképpen rangsorolódtak:

- A vizsgált szervezetek a pályakezdő cigány fiatalok elhelyezkedési nehézségeinek okai között a lakóhely munkáltatóinak hiányát 3,35-ös átlagértékkel jellemezték. Nagy részük (62%) közepes erősségűnek értékelte ezt a problémát.
- A lakóhely és a vonzáskörzet lehetséges munkahelyei közötti közlekedési kapcsolatokat még kevésbé látták okként a helyi munkanélküliség szempontjából. Ez az ok 2,49-es átlagértéket kapott, a legjellemzőbb válaszok a kicsit jellemző (a válaszok 44,8%-a), valamint az általában jellemző (36,4%) voltak.
- A válaszokból úgy tűnik a potenciális munkahelyek megszerzését a közlekedés költségei sem akadályozzák túlságosan a megkérdezettek véleménye szerint. Ez az ok még alacsonyabb átlagértéket, csak 2,26-ot kapott. A legjellemzőbb válasz a kicsit jellemző volt (a válaszok 63,5%-ában).

- Érdekes, hogy a fiatalok iskolázottsági szintjét is kielégítőnek tartják a vizsgált szervezetek válaszadói. Legalábbis nem tekintik az elhelyezkedési nehézségek okai között fajsúlyosnak az iskolázatlanságot. Ez az ok még az előzőeknél is alacsonyabb pontszámot kapott, átlagosan 1,69-et. A megkérdezettek többsége egyáltalán nem tartja jellemzőnek, hogy az iskolázottság vezetne a munkanélküliséghez (61,1%), csak kis részük (6,5%) tartja ezt a jellemző oknak.
- Az előzőhöz hasonlóan a szakképzettségi szintet sem tartják hiányosnak. A válaszadók 60,2%-a szerint nem ez az ok vezet az álláskeresés kudarcaihoz. A kapott átlag: 1,71.
- Még kevésbé látják az álláskeresés problémái között meghatározónak a cigány munkavállalók egészségi állapotát. Ez az ok 1,14-es átlaggal szerepel a megadott válaszok között, a szervezetek munkatársainak 92,6%-a egyáltalán nem tartja jellemzőnek, hogy a betegségek, a gyenge fizikum miatt ne kapnának munkát.
- A családi okokat - házassági kötöttségek, a meglévő gyermekek okozta kötöttségek, egyéb családi problémák – szintén nem teszik felelőssé a kialakult helyzetben. Ez az okcsoport 1,43-as átlagértéket kapott. A válaszadók 67,6%-a szerint ez nem jellemző.
- Alacsony átlagot kapott a munkavállalási szándék hiánya is: 1,35-öt. A szervezetek munkatársainak tapasztalata alapján a cigány munkavállalók igen is szeretnének dolgozni. 85,1%-ban a nem jellemző választ kaptuk erre a kérdésre.
- A munkaerőpiaci problémák között szokták nevesíteni azt is, hogy a cigány emberek egy része másfajta életvitelhez, életvezetési stílushoz szokott, idegenkedik a kötöttségektől, a szigorúan meghatározott munkarendtől, műszakos beosztástól. Ezért érdekelt bennünket az is, hogy látják ezen okozati rendszer súlyát a vizsgált szervezetek. Ők azonban igen alacsony értéket adtak ennek az oknak is, csak 1,29-et. 86,1%-uk szerint nem ez okozza a sikertelenséget.
- Kíváncsiak voltunk arra is, hogy látják magát a fiatal életkort a lehetséges okok között. Okozhatja-e ez (elsősorban a munkatapasztalat hiánya) azt, hogy nem kapnak megfelelő munkát vizsgált pályakezdőink. A szervezetek hangsúlyosabbnak ítélték ezt a problémát, 62,9%-uk szerint ez az átlagosnál jellemzőbb ok, 16,6% szerint nagyon jellemző. Átlagosan a fiatal életkor 3,83-as átlagot kapott az okok között.
- Ismét csak az ismert sztereotípiákat, a cigány emberek etnikai alapú munkaerőpiaci diszkriminációjának tényét, vagy annak vélelmezését erősítik az e kérdésre adott válaszok. Ez az ok kapta a legmagasabb pontszámokat, átlagosan 4,64-et. A megkérdezettek 11,1%-a szerint a munkaerőpiaci hátrányos megkülönböztetés az átlagosnál jellemzőbb, 77,7% mondja, hogy a legjellemzőbb oka az álláskeresés sikertelenségeinek.
- Az előző két ok magas pontértékeiből következik, hogy a kérdésre - miszerint a fiatal életkor, illetve az etnikai hovatartozás együttesen mennyire játszik szerepet a kudarcokban – ismét magas pontátlagot kaptunk: 4,52-t. A válaszolók 65,7% állította, hogy együttesen ez a két ok a meghatározó. Ez problémákat vet fel, hiszen olyan tényezők – mint a munkáltatók hiánya, a közlekedés, a beutazás költségei – amelyek elvileg változtatható koordináták, a vélemények szerint nem játszanak jelentős mértékben szerepet a kialakult helyzetben. Ellenben olyan adottságok, amelyek nem befolyásolhatók – mint az életkor és a nemzetiségi hovatartozás – nagy szerepet játszanak az okok között. Ez a problémakezelés lehetőségét, hatékonyságát kérdőjelezi meg egy kissé.

33. ábra: Az elhelyezkedési nehézségek okai a cigány munkavállalóknál a CKÖ-k és cigány civil szervezetek munkatársai szerint, 1999.
(Forrás: CSERTI, 2000B)

11. 5. A munkaerő-piac helyzete Baranya megyében

A dél-dunántúli régió az Európai Unió NUTS III. besorolása szerinti 22 kistérségében 653 település található (Baranya: 301, Somogy: 244, Tolna: 108). Baranyában 8, Somogyban 9, Tolnában pedig 5 statisztikai kistérség kijelölésére került sor. A régió területe 11169 négyzetkilométer (Baranya: 4430, Somogy: 6036, Tolna: 3703). A lakónépesség összesen 1998-ban 980185 fő volt (Baranya: 402700, Somogy: 332250, Tolna: 245235). A népsűrűség 69 fő/négyzetkilométer (Baranya: 91, Somogy: 55, Tolna: 66), a 120 fő/négyzetkilométer feletti népsűrűségű településeken lakók aránya 51,7 % (Baranya: 65,6, Somogy: 40,2, Tolna: 44,5). A működő vállalkozások száma a jogi személyiséggel rendelkezők esetében az 1999. december 31-i záróadatok szerint a régióban 10999, a jogi személyiség nélküliek száma 61633 volt. A régióban 464 általános iskola, 99 középiskola, 34154 tanulóval került regisztrálásra 1998-ban. A régióban mindösszesen 3 dinamikus fejlődő és 3 fejlődő kistérség található. A felzárkózó kistérségek száma 6, valamint 5 stagnáló, és 5 lemaradó kistérséget találunk. A stagnáló és lemaradó területek hátrányos helyzetének kialakításában az aprófalvas jellegű településszerkezet jelentős mértékben meghatározó, emellett a romák lakóhelyválasztása is túlnyomórészt e kistérségekhez kapcsolható.

1999-ben a régió munkanélküliségi rátája 12,3 % volt, (Baranya 11,6, Somogy 12,5, Tolna 12,8 %). A gazdaságilag aktív népesség Baranyában 164900, Somogyban 132300, Tolnában 100400 fő volt. A gazdaságilag nem aktív népesség pedig Baranyában 237800, Somogyban 199950, Tolnában 144835 főt számlált. Fontos indikátornak számít a foglalkoztatottak száma, amely Baranyában 145743, Somogyban 116581, Tolnában 87864 fő volt 1998-ban. (APRÓ A. Z. 2000)

A foglalkoztatási törvény bevezetésének időszakában Baranya megyében már korábban kirajzolódó tendenciák halmozottan érvényesültek a bányászat, a könnyűipar és az építőipar vonatkozásában is. A bányászat sorsát ebben az időszakban már megpecsételték az energiapolitikai intézkedések, a könnyűiparét alapvetően a keleti piacok összeomlása, az építőiparét a beruházások nagyságrendjének radikális csökkenése. Az 1980-as évek végét jellemző strukturális munkanélküliség az 1990-es évek elejétől rohamos növekedésnek indult, majd a mezőgazdaságban zajló átalakulások eredményeként a szövetkezeti törvény végrehajtása során globálissá vált.

Pécsett a munkaerő-piacot még a latens munkanélküliség jellemezte, a megye elmaradott térségeiben (a Somogy megyével határos délnyugati és a jugoszláv határ mellett húzódó sáv) pedig nyíltan megjelent a munkanélküliség. A többszörösen hátrányos helyzet kialakulásában elsődleges szerepet játszott a gazdasági bázis hiánya, amely a foglalkoztatási bázis hiányát is eredményezte, előidézve a települések jövedelemteremtő képességnek alacsony lemaradását, ezzel összefüggésben a népesség-megtartó képesség rohamos csökkenését. Kialakult egy déli, illetve nyugati zóna elmaradott, hátrányos térségi jellemzőkkel és egy dél-nyugati, észak-keleti depressziós zóna, Pécs-Komló tengellyel.

Az elmaradott térségekre a korábbi évtizedekben a könnyűipari üzemek telepítése volt jellemző, amely elsősorban nőket foglalkoztatott, többnyire bér munkában, alacsony technikai színvonalon, szakképzettséget nem igényelve.

A dél-nyugati, észak-keleti depressziós zóna a bányák sorsának alakulása miatt jött létre. A bányavállalatok sorsára vonatkozó döntések eredményeként a Mecseki Ércbánya Vállalat az uránérc kitermelésének költségei miatt létszámának leépítésére kényszerült és nem kerülhetett el a felszámolást a Mecseki Szénbánya sem. (Az uránbánya bezárása már kihatott Tolna megyére is.)

A volt Jugoszlávia területén zajló háború érzékeny veszteségeket jelentett Baranya megye számára a kereskedelmi forgalomban, az ipari és mezőgazdasági kooperációs kapcsolatokban.

A nagyvállalatok megszűnése, felszámolása, csődbejutása eredményeként 1993-ban a megyében a munkanélküliek száma csaknem elérte a 30 ezret.

A társasági törvény életbe lépése ebben az időszakban a gazdasági társaságok számának növekedését eredményezte, rohamosan növekedett a vállalkozások száma, megjelentek a munkaerő-piacon a potenciális foglalkoztatók - jóllehet a megye gazdaságára nem voltak jellemzőek a pozitív tartalmú változások, az élénkülés jelei alig mutatkoztak, a szerkezetváltás lassú volt.

Az 1990-es évek közepén folyamatosan emelkedett a gazdasági szervezetek és az egyéni vállalkozók száma. A növekedés a kereskedelem, az ingatlanügyletek, bérbeadása és a gazdasági ügyleteket segítő szolgáltatás ágazatban volt a legnagyobb, de gyakran alakultak szervezetek az építőiparban és az iparban is. A gazdálkodási formák közül jelentősen csökkent a vállalatok száma, a gazdasági társaságok, szervezetek növekvő számban folytatták tevékenységüket.

Egyre kiterjedtebbé vált a megye gazdasági életében az egyéni vállalkozók szerepe. Emelkedett ebben az időben a szellemi szabadfoglalkozásúak száma is.

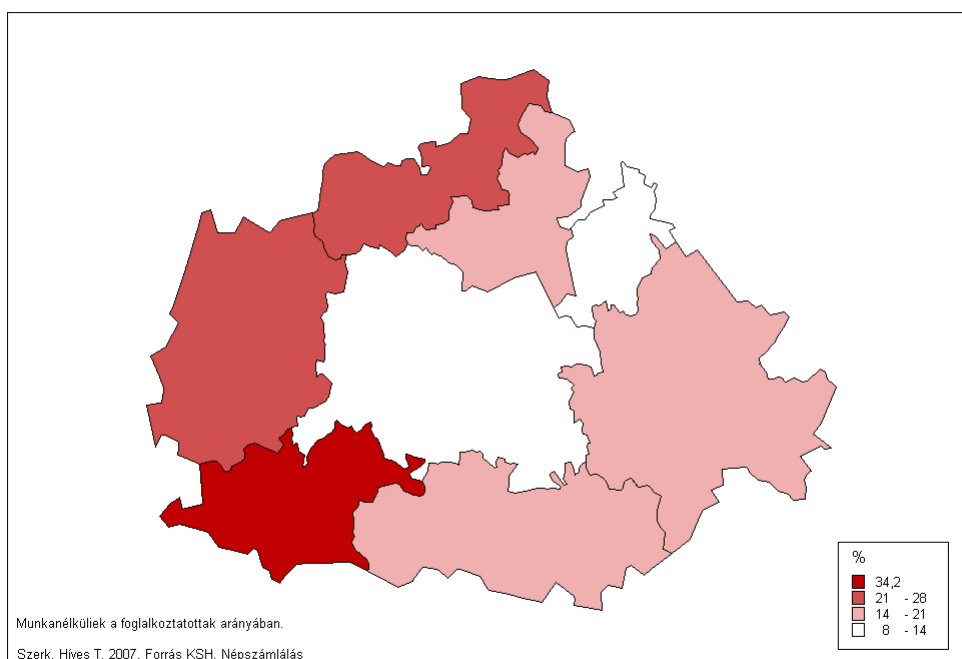
Az 1990-es években a gazdasági szervezetek számának növekedésével emelkedett azoknak a gazdasági egységeknek a száma is, amelyek nem tudtak megbirkózni a gazdálkodás körülményeiben, a piaci viszonyokban gyakorta megmutatkozó nehézségekkel és végleg lemondtak a vállalkozás talpra állításának lehetőségéről.

A felszámolások, végelszámolási eljárások megindítása is napirendre került több ízben.

A '90-es évek végén mutatkozott Baranya megye gazdaságában elmozdulás a holtpontról, amíg 1998-ban még az ország leszakadó megyéihez tartozott, gazdasági pozíciója és munkaerő-piaci jellemzői az ország északi-északkeleti megyéinek mutatóit prezentálták, addig 1999-től már pozitív irányú elmozdulás mutatkozik, mind a gazdálkodószervezetek számának emelkedésében, az állásajánlatok számának növekedésében. (BMMK, 2000)

Baranya megyében a foglalkoztatottsági arány az országos értéknél alacsonyabb, a munkanélküliség magasabb. A 2001-es népszámláláskor önbevallás alapján vették fel a munkanélküliek számát. A 2001-es népszámlálás munkanélküliségi adataiból készült a *térkép*, amely a foglalkoztatottak arányában ábrázolja a munkanélkülieket, ebben az arányban benne van a foglalkoztatottak száma is, így erőteljesen mutatja az alulfoglalkoztatottságot. Ez az arány megyei átlagban 13,7%, országosan 11,3%, legalacsonyabb Vas megyében 4,6%, legmagasabb Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 24,7%. Baranya megye ipari teljesítménye tovább romlott az ezredfordulót követően.

34. ábra: A munkanélküliek aránya Baranya megye kistérségeiben. 2001.

Baranya megyén belül jelentős az eltérés, szinte szakadék húzódik egyes kistérségek között. Míg Pécs térségében 9,9% a munkanélküliek aránya, addig a szomszédos Sellye kistérségben 34,2% ez országosan is rendkívül magas érték. Pécsváradon még a pécsi aránynál is kedvezőbb 8,1%-os ez az érték, de megye nyugati kistérségeiben magas, Szigetvár 23,2%, Sásd 21,9%, Siklós 19,3% (2001.).

Általánosságban elmondható, hogy Baranya megyében jelentős területi különbségek vannak, a legtöbb társadalmi-szociális mutatót vizsgálva. Két részre szakadt a megye, egyik oldalon a szegényebb, aluliskolázott és magas munkanélküliséggel küszködő nyugati három kistérség (Sellye, Sásd és Szigetvár) és az alig valamivel jobb értékeket mutató déli Siklós kistérség található. Mások oldalon a sokkal jobb értékeket, magasabb iskolázottságot és foglalkoztatottságot mutató keleti kistérségek vannak (Mohács, Pécsvárad, Komló) ide tartozik a Pécsi kistérség is. (SZÉKELY, 2008.)

11. 6. A cigányok munkaerő-piaci esélyei Baranya megyében

Ezeken a területeken a cigány/roma népességet két gazdasági folyamat hozta különösen kedvezőtlen helyzetbe. Az egyik a mecseki és környéki bányászat, illetve a kapcsolódó ipar összeomlása, ami természetesen nem csupán őket sújtotta, de ezek a csoportok az általában kevesebb tartalék "tőke" (amin nem csupán a materiális javakat, hanem az ismeretekben, sőt a kapcsolatokban felhalmozható kulturális tőkét is értjük) következtében más csoportoknál is nehezebb helyzetbe kerültek. Óriási konfliktus volt, - és ez a folyamat még nem zárult le - a bányák, ideértve az urán-, és szénbányát egyaránt, bezárása. Az ország minden területéről települtek be cigányok a magasan fizetett, de alacsonyan kvalifikált munkaerőt igénylő bányásztelepülésekre. Ezeken a településeken a munkanélküliség kezelése eddig még ki nem próbált technikákat igényel annak érdekében, hogy ne induljon be a más nagyvárosokban és más népcsoportok esetében már leírt gettósodási, slumosodási folyamat.

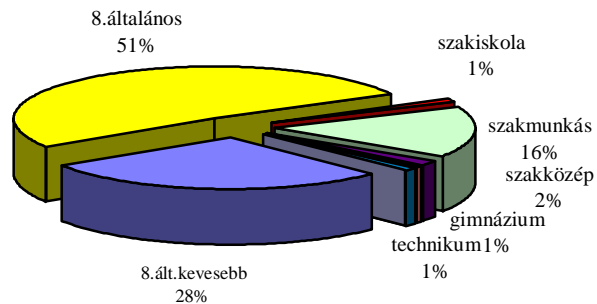
A másik az elmúlt évtizedekben kialakult mező- és erdőgazdasági termelés és a ráépülő feldolgozóipar (pl. faipar) összeomlása. Ez azért érintette a cigányságot másoknál súlyosabban, mert mezőgazdasági tulajdonnal nem rendelkeztek, s így számukra semmilyen előnyt nem hordozott a földtulajdon-viszony változása, és mert hagyományos foglalkozásaik például Somogy megyében ezekhez a gazdasági ágakhoz kötődtek. Ugyanez elmondható a privatizációról is, mivel az új tulajdonosok között cigányok egyáltalán nem jelentek, jelenhettek meg, és a tőkések nyereségérdekeltségének érvényesítése elsősorban az elbocsátások első lépését követően indulhatott meg. A városokban leírt gettósodási jelenség mellett a faluban élő közösségek is védtelessé váltak. Megszűntek, felbomlottak azok a keretek is, amelyek más hagyományos foglalkozásaiknak keretet, rendszeres piacot biztosítottak, amilyen például az erdei termékek gyűjtése és feldolgozása volt.

Ezeknek a gazdasági folyamatoknak egyik következménye volt a szakmunkásképzés megingása, holott ez volt a cigányság felfelé törekvő hányadának valamelyest perspektívát nyújtó intézménytípus. Ki kell emelnünk a valódi politikai dráma, a jugoszláviai háború következményeit is, ezek közé tartozik a már korábban is nehéz helyzetű Ormánság, Dráva mente gazdaságának ellehetetlenülése, s a szelektív migráció erősödése ebben a térségben. Az elesett cigány lakosság koncentrálnak ebben a térségben, ami a piacok, a vásárlóerő, egyúttal az innovációk korlátozásához vezetett. Másfelől viszont az illegális és a fekete gazdaság ebben a határ menti térségben megélhetést jelentett némelyeknek, de valószínűleg felmérhetetlen mértékben rombolta a munkával kapcsolatos erkölcsi értékeket is. Úgy véljük, hogy gazdasági folyamatok egy része visszafordíthatatlan, azonban meg kell és meg lehet keresni azokat a pontokat, ahol olyan struktúrák építhetők ki, amelyek lehetőséget nyújtnak a cigányság számára is.

Baranya megyében a különböző felmérések alapján a regisztrált munkanélküliek közel 10%-a a cigánysághoz tartozó állástalan, amely megközelítőleg 2.000 fő jelent az átlagos havi zárólétszámok alapján.

A cigány munkanélküliek számának megoszlása jelentősen eltér a munkanélküliek összességének térségi eloszlásától. Legnagyobb számban Siklós körzetében szerepelnek a regiszterben, ezt Komló térsége követi és csak harmadik a sorban a Pécsi körzet. Óvatosan kell kezelnünk azonban ez utóbbi mutatót, mivel pontosan e körzetben vélik úgy, hogy a cigány munkanélküliek több mint fele nem tartja a kapcsolatot a munkaerő-piaci szervezettel. Kimutatható összefüggés fedezhető fel a települési munkanélküliségi ráta és a regisztráltak közötti cigány munkanélküliek részarány nagysága között.

Közel azonos arányban vannak a regiszterben a két nembeliek, mindössze 1,3%-pontos az eltérés a nők javára, mivel ők 50,7%-ot míg a férfiak csak 49,3%-ot képviselnek. A korosztályi megoszlásukat tekintve a 26-35 éves korúak vannak a legtöbben. Fokozottabb az inaktivitási arány, főként a nők körében, aminek okát a cigányság családalapítási szokásaiban és a nagyobb számú gyermek vállalásában találhatjuk.

35. ábra: Iskolai végzettség szerinti megoszlásuk⁸

A cigány etnikumhoz tartozó munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy közel 80%-uk 8 általános vagy annál kevesebb iskolát végzett. Ezen belül 28% aki még a 8 osztályt sem végezte el. Egyhatodot alig haladja meg a szakmát szerettek részaránya (16%), szakiskolát csupán 1%-uk végzett. Az érettségit adó iskolák közül a szakközépiskolai bizonyítvánnyal rendelkezők aránya csak 2%. Technikumot és a gimnáziumot végzők részaránya 1-1%. (SZÉKELY É. 2000, 2008.)

⁸ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

11. 7. Lehetőségek a munkaerő-piaci hátrányok kiküszöbölésére

Ahhoz, hogy az előzőekben elemzett komplex összetevőkre visszavezethető munkaerő-piaci hátrányokat mérsékeljük, hogy a cigány népességet visszaintegráljuk a munka világába, s ezzel megszüntessük azt a szociális hátrányt, amely folytonosan újratermelődve a mai magyarországi cigányságot sújtja több szintű cselekvési rendszerre van szükség. Más-más típusú megközelítést igényelnek a cigány népesség eltérő korcsoportjai:

- a még iskolás korúak (akiknek az esetében már az oktatási rendszeren belül meg kell adni azt a segítséget, azokat a kapaszkodókat, hogy az iskolából kilépve eséllyel helyezkedjenek el a munkaerő-piacon);
- a pályakezdő fiatalok (akiknek életkori sajátosságaik miatt még nagyobb esélyük van arra, hogy további tanulással, átképzéssel integrálódhassanak a munka világába);
- valamint a középkorú munkavállaló korosztály (akik már nehezebben váltanak, ezért másfajta segítséggel akadályozható meg szociális ellehetetlenedésük). A továbbiakban e három korosztály esetében tekintjük végig a lehetséges beavatkozási pontokat, azokat a pozitív kezdeményezéseket, amelyek akár a régióban, akár országosan beindultak, illetve ezek nehézségeit.

11. 7. 1. Iskolás korúak

A rendszerváltoztatást követően az oktatásügy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a cigányság integrációja és arányos jelenléte az oktatási rendszer minden szintjén biztosítva legyen. Ezek az erőfeszítések a munkaerő-piaci szervezet törekvéseivel azonos hullámhosszban, azzal koordinálva komoly eredményeket hozhatnak már rövidtávon is. Azonban néhány körülményre szükséges felhívni a figyelmet. A cigánysággal kapcsolatos kulturális és szociális dimenziók gyakran átfedésbe kerülnek egymással. A felzárkóztatást biztosító speciális intézményrendszer a romák számára még nem teljesen kialakult, az ezt szolgáló PHARE projekt indítására (HU-99.O4-O1) 2001-ben került sor.

A kisebbségi oktatási programok, a tehetséggondozás, felzárkóztatás rendszere megoldást nyújthatnak azon problémák kiküszöbölésére, amelyek a cigány származású diákokat az iskolarendszer alsóbb szintjein megakasztják. E témakört a 10.4. fejezetben elemeztük részletesen. Ám, mint arról szintén szóltunk a korábbiakban, a kisebbségi oktatás ma még nem működik zökkenőmentesen. A kiegészítő normatívák nem minden esetben rendeltetésszerűen kerülnek felhasználásra, ill. nem minden esetben kerülnek a megfelelőhelyre. Ezen a területen a transzparenciát (átláthatóságot) a társadalmi és állami kontroll egyidejű alkalmazása biztosíthatja. Nem biztosított a cigány kisebbségi önkormányzatok oktatás területén megvalósuló jogosítványa (ld. kisebbségi tv.), ill. jelenleg ezek a jogi személyek nem rendelkeznek megfelelő erőforrással a lehetőségek megvalósításához. Állandó, és jogos kritika éri a kisebbségek számára biztosított ösztöndíjrendszert is, amely nem minden esetben a megfelelő helyen biztosít egzisztenciális háttérrel.

A középtávú cselekvési program és a regionális területfejlesztési programok humán erőforrás fejlesztését célzó elemeihez, egyes gazdaság- és szociálpolitikát érintő fejezeteihez konkrét források mellérendelése szükséges, emellett speciális kollégiumi hálózat létrehozása indokolt a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatása érdekében. Ezek a kollégiumok nemcsak lakáslehetőséget, hanem a közösségi oktatás és nevelés lehetőségét is megteremtik. Az idézett statisztikából kiolvashatóan jelentős mértékben meg kell emelni a közép- és felsőfokba bevont roma fiatalok számát. Össztársadalmi feladat a tolerancia és az empatikus magatartásformák

kialakítása, a diszkrimináció-mentes szociális miliő megteremtése, emellett a kriminalizálódott helyzetek jogállami úton történő kezelése a terjedő önbíráskodások helyett. Ez utóbbiban a különböző, állami támogatást is igénylő, jogvédő civil szervezetek közreműködése szükséges.

11. 7. 2. A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és az esélyegyenlőséget elősegítő eszközrendszer

Az a tény, hogy a pályakezdők meghatározó része iskola végzését követően a munka világával mint munkanélküli szembesül, ez a foglalkoztatáspolitikai hátrányok mellett általános szociálpolitikai összefüggéseket is felvet. A fiataloknak is szükséges perspektívát, életcél, pozitív motivációkat találni ahhoz, hogy integrált részeivé válhassanak a redisztribúciónak. Ezzel szemben szükséges elkerülni a családi konfliktusok kialakulását, a deviáns magatartásformák sztereotipizálódását. Szükséges leküzdeni a munkáltatók előítéletességét is a pályakezdők, ezen belül a roma pályakezdőkkel szemben. Ehhez komplex programok kialakítása szükséges, amely magában foglalja a munkaerő-piaci szolgáltatások széles körét, a prevenciós és tájékoztatási tevékenységeken keresztül a speciális állásbörzék és egyéb humányszolgáltatások rendszerbe állítását. A pályaválasztásukat és munkaerő-piacra történő csatlakozásukat aktív foglalkoztatás-politikai eszközök is elősegítik. A régióban megszületett tapasztalatok azt mutatják, hogy a csoportos foglalkozások körében legkedveltebbek a fiatalok részéről az impulzusfoglalkozások voltak. A munkavállalási tanácsadók részéről az ilyen típusú csoportfoglalkozások megszervezése nagy időigénnyel jelentkezik, ennek ellenére elengedhetetlenek tartjuk, a roma közösségi szintereken történő szolgáltatás-kihelyezéseket is.

A PTE BTK Romológia Tanszék, valamint a BMMK 1999-es, majd 2006-os kutatásának fontos elemét képezte a régióban élő pályakezdő cigány származású fiatalok helyzetének, életútjának vizsgálata.

A megye pályakezdő cigány, roma fiataljai egyes szempontokból hasonlóak, más szempontokból nem felelnek meg a cigányságról alkotott összképnek. Többségük a megye falvaiban él, ami közismerten, és adatainkból is kiolvashatóan hátrányos helyzetet teremt, hiszen az életkörülmények rosszabb minőségével, az infrastruktúra, az iskolák, a munkahelyek rosszabb elérhetőségével jár együtt. A fiatalok jelentős hányadának (több mint negyedének) van már gyermeke, sokaknak egynél több is, ami további terhet ró rájuk, a családjukra.

Amely tekintetben nem felelnek meg a cigányság szociológiai leírásának, az a viszonylag magas iskolázottság. Bár nem tartjuk elképzelhetőnek a „mintavételi hibát”, hogy esetenként inkább a magasabb iskolai végzettségű fiatalokkal sikerült a kérdőívet felvennünk, a tendencia megfelel a szociológiai kutatások eredményeinek. **Ma már a megfelelő korú roma fiatalok között közel teljes körű az általános iskola elvégzése**, ez a jól ismert megállapítás köszön vissza a kilencvenes évek elejétől végzett nagy mintás cigány-kutatásokban. Úgy véljük azonban, hogy ebből a társadalompolitika sok területén nem sikerült a megfelelő gyakorlati konzekvenciákat levonni.

A fiatalok nemcsak azért vannak hátrányos helyzetben a munkaerőpiacon, mert többségük lakóhelye a várostól távol fekvő – legalábbis közlekedési értelemben távol fekvő – község, aprófalu. Változatlanul magukra vannak utalva, amikor a munkaerőpiacon tájékozódnának: a család, a rokonság a domináns információs forrás. A munkaügyi szervezeteknek főleg a tanfolyamok indításában van szerepük, de a tanfolyamon szerzett képesítést nem sokan tudják

a munkaerőpiacon hasznosítani. A civil szférát, a kisebbségi önkormányzatokat gyakorlatilag nem veszik igénybe az álláskeresés során. Azt is meg kell jegyezni, hogy ódzkodnak a regisztrációtól, igaz, hogy annak előnyeivel, a kedvezményekkel sem igazán vannak tisztában.

Általánosságban azt állapítottuk meg, hogy a cigány fiatalok 2006-ban iskolázottabbak ugyan, mint voltak a hét évvel korábbi pályakezdők, azonban az iskolázottság nem igazán hasznosul sem a munkaerőpiacon, sem a civil kompetenciák olyan területén, mint az informáltság, az információk megszerzésének, a kapcsolatok kiépítésének a gyakorlata. Az egykori iskola – és szakmaválasztásukat a bizonytalanság jellemezte. Nagyobb magabiztosságról árulkodnak azok a tervek, amelyek a középtávra irányulnak: a legtöbben tanulni szeretnének, ráadásul elsősorban a formális iskolarendszerben.

A válaszok elemzésében egyik döntő szempontként alkalmazott nemek szerinti vizsgálat azt a némileg meglepő eredményt hozta, hogy a két nem között nincsenek nagyon lényeges különbségek. Ez azért fontos, mert a cigány, roma közösséggel kapcsolatos sztereotípiák között előkelő helyet foglal el annak megállapítása, hogy a nők ebben a közösségben – nemcsak hagyományosan – a családba, a háztartásba szorulnak vissza. Az általunk vizsgált roma fiatalokra ez nem érvényes: a lányok éppúgy és annyira tanultak, akarnak tanulni, dolgozni, mint a fiúk. Ezzel a megváltozott magatartással a jövőben és a számukra tervezett projekteknél is számolnunk kell.

A válaszolók nagy része úgy érzi, etnikai hovatartozása befolyásoló tényező a munkavállalás során, esélyeiket csökkenti a cigány, roma közösséghez való tartozásuk. Ugyanakkor azt is látják, hogy - bár helyzetüket különösen nehezíti - , de a munkahelyek általános hiánya nemcsak őket sújtja.

Összehasonlító kutatások hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy a külföldi munkavállalás vonzereje mennyiben e fiatalok jellemzője, mennyiben általános vagy általánosítható jelenség. Mindenesre igen magasnak tartjuk a fiatalok körében azoknak az arányát (a válaszolók háromnegyede), akik munkalehetőségért külföldre is mennének. Kiváltképpen elgondolkodtató ez az arány abban a megyében, amelyből roma családok oly hirtelen mentek el a távoli Svédországba a munka, a jobb élet reményében.

A fentiekből következően a fiatalok munkaerőpiaci integrációjára irányuló aktív eszközöknek el kell térniük az idősebb korcsoportok számára szervezett projektektől. Azaz a fiatal korcsoportot úgy lehet elérni, ha a projekt viszonylag magas – a magyar átlagtól lényegében nem elmaradó - iskolázottsági színvonalukra, és ehhez illeszkedő motivációikhoz igazodik. Tehát **tévútra vezet**, ha a „hátrányos helyzetű és roma fiatalok” fordulattal a cigány fiatalokat a deviáns kortárs csoportok közé soroljuk, és akként közelítjük meg. (Természetesen szem előtt tartva, hogy közöttük is léteznek, sőt felülreprezentáltak a halmozottan hátrányos helyzetű, devianciákba csúszó fiatalok csoportjai.) Ugyanakkor jól látható – ezt különösen a népszámlálási statisztikákból gyűjtött és elemzett adatok mutatják, és kérdőíves vizsgálataink közül legkevésbé maguk a fiatalok panaszkodnak ezért -, hogy létezik munkaerőpiaci diszkrimináció, jóllehet valószínűnek tartjuk, hogy ennek egyre kevésbé durva és jól látható, inkább rejtettebb formáival élnek a munkaadók.

Munkanélküliségük alapvetően visszavezethető a megye nyomorúságos munkapiaci helyzetére, az aprófalvas településszerkezethez társuló gyenge közlekedési, ellátási feltételekre. Ami még ehhez hozzájárul, és helyzetüket rontja, származásuk és az ebből eredő hátrányaik: alapvetően az információhiányra, a megfelelő szociális kapcsolatok hiányára gondolunk, két,

egymás hatását fokozó hiánytényezőre. Ez annyiban van kapcsolatban az érintettek származásával, amennyiben a munkapiacra való bekapcsolódáshoz is javasolható kapcsolati háló inkább csak a náluk is marginálisabb helyzetű családtagjait fonja be. Javasoljuk olyan projektek kidolgozását, amelyek ezeket a feltételeket javítják.

Kutatásunk e vonulatának tapasztalatai alapján olyan projektekre gondolunk, amelyek szisztematikusan összekapcsolják e roma fiatalokat a magasabb képzettségi-iskolázási szintet elért társaikkal. A Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszéke lehetne koordinátora a kapcsolatrendszernek

- a megye középfokú iskolái, illetve ezeken keresztül általános iskolái között,
- az oktatással és szakképzéssel foglalkozó civil szervezetek és a községben élő roma fiatalok között,
- a munkaügyi kirendeltségek, képzési központ és a fiatalok csoportjai között.

A tevékenység közvetlen célja a kapcsolatépítésen át az információk nyújtása, speciális képzési és szakképzési igények kielégítése lehet, távlatosabb célja a roma fiatalok – közöttük is főként a falvakban élők – bekapcsolása a társadalom fő áramlataiba.

A kontaktusok hiánya egyfelől nehezíti a cigány fiatalok tájékozódását a munkaerőpiacon, másfelől gátolja a munkaadókat abban, hogy rasszista előítéletektől mentesen, valóban elfogulatlanul válasszák ki munkatársaikat. Olyan programok lehetnek valóban sikeresek – legyenek ezek akár iskolai, akár munkaerőpiaci projektek -, amelyek összehozzák a munkaadót és a munkavállalót, azaz lehetőséget adnak a személyes találkozásra, egyeztetésre, egymás igényeinek és adottságainak megismerésére.

Ha feltesszük a kérdést, mit tud tenni a kisebbségi önkormányzatok intézménye, valamint a civil szféra a pályakezdő cigány fiatalok munkához juttatásáért, két fontos tény körvonalazódik: Pécsen, valamint a régió nagyobb városaiban a települések nagyobb létszámú cigány közösségéből eredően az érintett fiatalok elérése a nagyobb gond, de jobb kapcsolatokkal, jobban bejáratott mechanizmusokkal találkozhatunk a szervezés terén, szakképzettebb, tájékozottabb vezetők irányítják a szervezeteket. A kisebb településeken fordított a probléma, itt a vezetőket több információhoz kellene juttatni, szélesebb körű kapcsolatrendszert kell kiépíteniük. Erősségük viszont, hogy jobban ismerik a közösség tagjait, az egyes emberek problémáit, könnyebben el tudják érni az érintetteket.

Fontosnak tartjuk, hogy a cigány származású pályakezdő fiatalokkal kapcsolatot tartó civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok vezetői, munkatársai részére biztosítsuk az információk elérhetőségét a következőkkel kapcsolatban:

- milyen lehetőségekkel rendelkeznek,
- milyen eszközöket tudnak megragadni a településeiket élő cigányság helyzetének javítására,
- kikhez fordulhatnak problémáikkal,
- hogyan aktivizálhatnák, motiválhatnák hatékonyabban az érintetteket,
- hogyan tartsák intenzívebben a kapcsolatot egyrészt a lakossággal, másrészt a területen dolgozó állami szervekkel,
- hogyan tudnak jobban bekapcsolódni a szakképzésekbe, a településeken működő cigány kisebbségi iskolai programok munkájába.

Erre a legmegfelelőbb eszköznek olyan tanfolyamok, továbbképzések tűnnek, amelyek tényleg hasznos tanácsokat, használható információkat tudnak átadni e szervezetek munkatársainak. Az érdekvédelmi szektor csak akkor tud hatékonyan tevékenykedni a lakosságért, ha benne jól

képzett szakemberek dolgoznak. (FORRAY – SZÉKELY, 2008.)

11. 7. 3. Középkorú munkavállalói réteg

Az idősebb munkavállalói réteg esetében részben ugyanazon eszközrendszer kínálkozik alkalmasnak a munka világába való visszaállításra, amelyet a pályakezdők esetében a fentiekben elemeztünk. Másrésztől tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a jelen munkaerő-piaci körülmények között az idősebb munkáját vesztett korosztálynak még kevesebb esélye van az elhelyezkedésre, mint a fiatalabbaknak. A helyzet kezelése is nehezebb, hiszen eleve rosszabb iskolázottsági, szakképzettségi mutatókkal bír e réteg, sok olyan ismerettel nem rendelkezik (számítástechnika, nyelvek...), amelyek ma nélkülözhetetlenek az optimális elhelyezkedéshez, szakképzésük, átképzésük is nehezebb. Ezekben az esetekben a szociális problémák enyhítésére jó megoldásként kínálkoznak a háztáji gazdálkodás, önellátás feltételeinek megteremtése. Egy ilyen jellegű kísérlet a **szociális földprogram** is, amelyről még szólunk a későbbiekben.